

tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierkunde

ZOOGDIER

jaargang 13 nr. 1, maart 2002

Bunzing als winnaar

Wolven in Bulgarije

Nutrias in opmars

ISSN 0925-1006

Zoogdier is een populair-wetenschappelijk tijdschrift, dat vier keer per jaar verschijnt. Het is een uitgave van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming in de Benelux.

Adres:

VZZ, Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem.

Telefoon: 026-3705318

E-mail:

redactie.zoogdier@vzz.nl

Internet: www.vzz.nl

Losse nummers

Losse nummers, inclusief porto, kosten € 3,63. Bestellen via bovenstaand adres, met vermelding van jaargang en nummer.

Lidmaatschap VZZ

Lidmaatschap met tijdschriften Lutra en Zoogdier € 25 per jaar. Lidmaatschap met alleen Zoogdier € 15 per jaar.

Overmaken op postbank 203737 of voor België rekening 000-1486269-35, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Meer informatie over de VZZ vind u op internet: www.vzz.nl

Opzeggen

Uitsluitend schriftelijk, voor 1 december, aan de VZZ (zie bovenstaand adres)

Sluitingsdatum

Nummer 2: 10 april 2002

Hoofdredactie

Marijke Drees

Redactie

Wim Bongers, Jasja Dekker, Maurice La Haye, Kris Joosten (eindredactie), Alice Pillot, Meta Rijks

Vormgeving

Walter Lentjes

Medewerkers

Reinier Akkermans, Diny Basoski, Dirk Criel, Dick Klees, Rollin Verlinde

Omslag

Bunzing, foto Rollin Verlinde

Druk

HPC, Arnhem

ZOOGDIER

jaargang 13 (1)

maart 2002

Redactioneel

Een nieuwe lente, een vertrouwd geluid. Met een opnieuw versterkte redactie (aanstelling van Kris Joosten als eindredacteur, officieel 'medewerker communicatie en redactie') presenteren wij u het eerste nummer van de dertiende jaargang van Zoogdier, HET tijdschrift over zoogdieren. En tevens het ledentijdschrift van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ). De VZZ viert in 2002 haar vijftigste verjaardag en daaraan zullen wij in 2002 zeker onze aandacht besteden. In dit nummer vindt u de vertrouwde opzet: artikelen over in- en uitheemse zoogdieren in de Benelux en omgeving, waarnemingen van kleine zoogdieren in stad en land, en boekbesprekingen en natuurlijk de in de vorige jaargang begonnen rubrieken Hyperlink en 'Uit het bestuur'. Wij proberen u op de hoogte te houden van het wel en wee van 'onze' zoogdieren, van onze vereniging en niet te vergeten van onze werkgroepen. Ook uw bijdrage is welkom; denk eens aan een reactie op artikelen of gebeurtenissen in Forum!

De redactie

Inhoud

Kleine marterachtigen in de Brabantse Biesbosch	3
Bunzing als duidelijke winnaar; bijvangsten en monitoring van kleine marterachtigen in de Brabantse Biesbosch	
Vilmar Dijkstra	
Nutria's in opmars	8
Een nieuwkomer onder de loep.	
Verspreiding en bestrijding Beverratten in Nederland	
Freek Niewold en Dennis Lammertsma	
Wolven in Bulgarije	14
Onderzoek, jacht en beleid rondom de wolven in Kraishte	
Klarissa Nienhuys	
Ondergrondse moeder met kroost in Zak	20
Een zoogdierinventarisatie in Zuid-Beveland	
Jan Piet Bekker	
Primeur Groningen: Steenmartermotel	22
Van idee naar ontwerp.	
Jan Doevendans	
Zwart en slim in het rietland	23
Opmerkelijke muizenvangsten in de Vechtstreek	
Jan Buys	
Zoogdieren tussen Wet en Bescherming	26
Verslag van een minisymposium	
Roel May	
Zieke Rosse Woelen	28
Muizenonderzoek in het Vijlnerbos in Zuid-Limburg	
Machiel van Veen	
Rubrieken	
Waarnemingen	29
Boommarter Gorkum, Bunzingen en Bevers Biesbosch, Ingekorven vleermuis, Witte Franjestaart, Rousettes, Rosse vleermuizen	
Hyperlink	34
Der Baumarder, Euronerz, Bathead's, Digitale publicaties, CD-ROMs	
Boekbesprekingen	36
Begrazing, Bosranden, Bestemmingsplan Birkhoven-Noord, Het Eilandkonijn, Invasive plant and animals	
Verenigingsnieuws	39
Lutra vernieuwd, Zwartboek vleermuizen, Lidmaatschap voor het leven, Digitale Index Zoogdier, Zoogdierfonds, WG Zoogdierbescherming, WG Boommarter	
Agenda	42
Uit het bestuur / Adressen	43

KLEINE MARTERACHTIGEN IN DE BRABANTSE BIESBOSCH

Vilmar Dijkstra

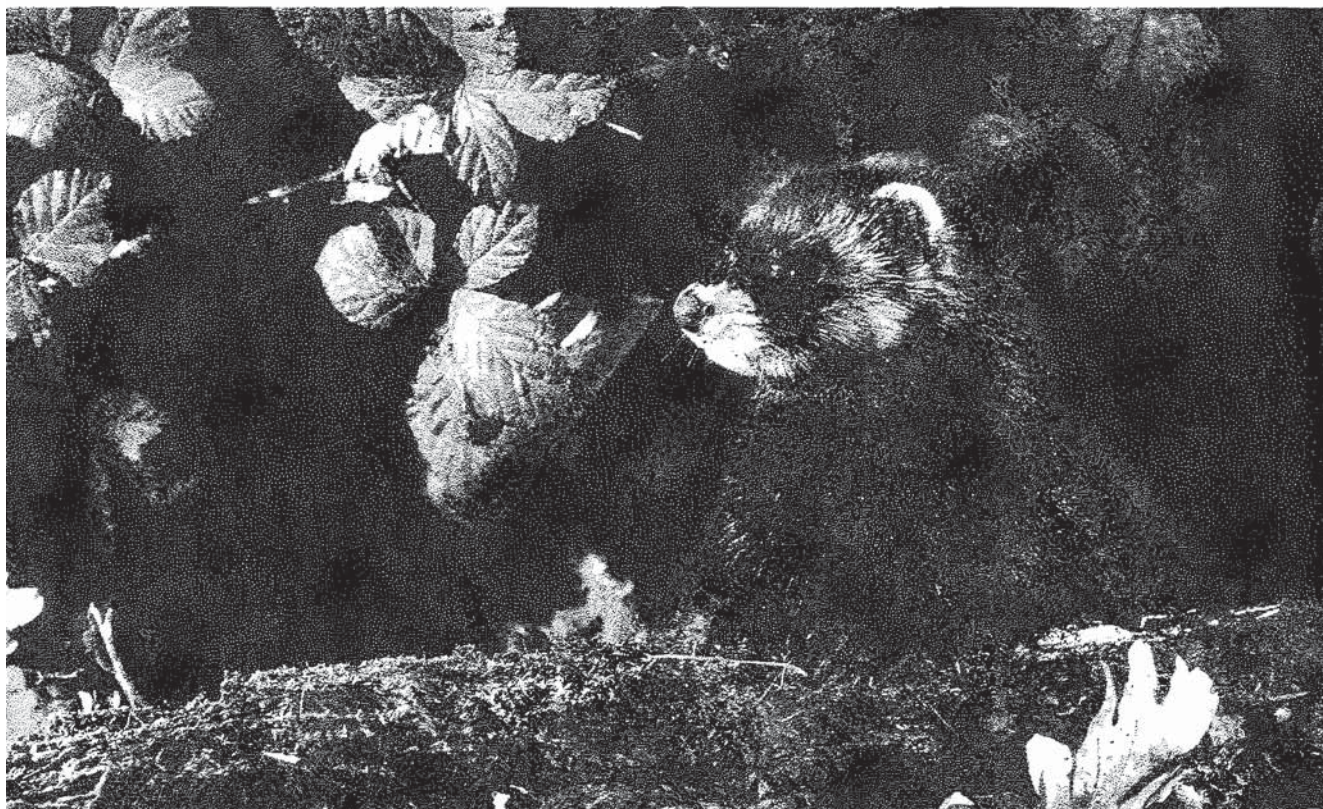
Van de inheemse kleine marterachtigen wordt met name de bunzing *Mustela putorius* qua verspreiding gezien als een vrij algemeen voorkomende soort. Indien je vaak op de weg zit, lukt dat zien inderdaad wel: regelmatig en verspreid (in meerdere betekenissen van het woord) over het grootste deel van Nederland. Vooral in de nazomer, als de jongen een eigen leefgebied zoeken, zijn doodgereden exemplaren zeker geen grote bijzonderheid. Heel wat anders wordt het om een kleine marterachtige in levende lijve waar te nemen in zijn 'natuurlijke' leefgebied (in Nederland meestal dus 'net' naast het asfalt). De dichtheden zijn vaak laag en hun met name nachtelijke levenswijze maken een waarneming doorgaans dan ook tot een weinig voorkomende, maar aangename verrassing.

Kleine marterachtigen als 'bijvangst'

Ten behoeve van het onderzoek naar de aantalsontwikkeling van de bever *Castor fiber* in de Biesbosch, werden in de periode 1995-1999 door vrijwilligers van

de Beverwerkgroep Nederland (BWN-VZZ) observaties verricht bij dagrustplaatsen van bevers. Daarbij werd in de periode eind juni-eind augustus in de avonduren, doorgaans van 20:00 tot 22:45, vanuit bootjes het aantal aanwezi-

Bunzing als duidelijke winnaar. Foto Rollin Verlinde

Prooi van Bunzing. Foto Vilmar Dijkstra

ge bevers geteld. Naast bevers werden allerlei andere zoogdiersoorten gezien of gehoord, waaronder de drie inheemse kleine marterachtigen: bunzing, hermelijn *Mustela erminea* en wezel *M. nivalis*. Ook werden in die periode enkele overdag actieve marterachtigen waargenomen.

In een aantal gevallen werd een marter niet gezien, maar kon gekrijs worden gehoord. Dit gekrijs produceren bunzing en hermelijn als er gevaar dreigt of het dier ergens van is geschrokken. De wezel schijnt in dergelijke gevallen een schrill gepiep te produceren (Lange et al., 1994). Eén vrijwilliger, die jaarlijks meewerkte, was goed bekend met het gekrijs van de 'uit de bunzing voortgekomen' fret *M. furo*. Aangezien de kreten die in het veld werden gehoord hetzelfde klonken als die van fretten, werden deze vooralsnog toegeschreven aan bunzingen.

In nagenoeg alle gevallen werden waarnemingen van kleine marterachtigen genoteerd, maar niet iedere vrijwilliger heeft dit consequent gedaan. Toch is op deze wijze een aardig beeld te vormen van hoe vaak ze worden waargenomen en van het onderlinge relatieve voorkomen van de drie kleine marterachtigen in de Biesbosch.

Alle waarnemingen van marters vonden plaats in de Brabantse Biesbosch en de omliggende kreken. In de Dordtse en Sliedrechtse Biesbosch werden echter nauwelijks observaties verricht, omdat daar pas sinds kort enkele bevers voor-

komen. Aangezien het aantal dagrustplaatsen van bevers in de loop der jaren toenam, was een in de tijd verhoogde observatie-inspanning noodzakelijk.

Bunzing als duidelijke winnaar

In totaal werd 34 maal een solitaire kleine marterachtige waargenomen, waarvan 1 hermelijn, 4 wezels en 29 bunzingen, waarvan zeven alleen krijsend. Daarnaast werd drie maal een vrouwtjesbunzing met jongen gezien (2, 5 en 7 jongen). Daarmee komt het totale aantal waargenomen kleine marterachtigen op 51. In 86% van de gevallen betrof het de bunzing. Aangezien de hermelijn nauwelijks werd waargenomen, mag worden aangenomen dat deze soort vrijwel niet in de Biesbosch voorkomt. De wezel lijkt een tussenpositie in te nemen, maar is toch schaars in het gebied. Om een idee te krijgen van de verdeling over de verschillende jaren is in tabel 1 het aantal waarnemingen per soort weergegeven.

Van de wezel zijn nog twee aanvullende waarnemingen te melden in 1998 en 1999, 'dankzij' de huiskat van de boswachter (Dijkstra, 1999). Van de bunzing zijn nog vijf aanvullende waarnemingen te vermelden die in 1997, 1998 en 1999 in mei en juni werden verricht door vrijwilligers die op dat moment niet met het reguliere monitoring-werk bezig waren.

De aanname dat de waarnemingen van krijsende marterachtigen betrekking hebben op bunzingen lijkt gerechtvaardigd, gezien het grote aantal zichtwaarnemingen van deze soort en het geringe aantal zichtwaarnemingen van de hermelijn. In 1997 werd twee keer waargenomen dat een kreet inderdaad afkomstig was van een bunzing. In één geval werd, korte tijd na uitbundig gekrijs, op het 'krijspunt' een jonge net zelfstandige bunzing langs de oever gezien en tevens een tweede, wegzwemmende bunzing. Het andere geval betrof een vrouwtje met jongen dat zich bedreigd voelde door een familie bevers (Dijkstra, 2001). Mocht een enkele 'krijser' toch een hermelijn zijn geweest, dan verandert dat niets aan het beeld dat de bunzing de meest voorkomende kleine marterachtige in de Brabantse Biesbosch is. Het kan wel betekenen dat er geen verschil is met de wezel, maar nogmaals, gezien het geringe aantal zichtwaarnemingen van hermelijn lijkt dit niet waarschijnlijk.

Tabel 1.

Aantal waarnemingen van solitaire dieren of familiegroep van bunzing, wezel en hermelijn in de Brabantse Biesbosch, in het seizoen eind juni-eind augustus (periode 1995-1999). Tussen haakjes staat het aantal dieren inclusief het aantal jongen weergegeven.

Jaar	1995	1996	1997	1998	1999	Totaal
Bunzing	4 (9)	3 (5)	15 (22)	6	4	32 (46)
Wezel	0	1	1	2	0	4
Hermelijn	0	0	0	1	0	1
Totaal	4 (9)	4 (6)	16 (23)	9	4	37 (51)

Ondanks de toename in het aantal observaties is er geen toename in het aantal marterwaarnemingen te constateren (tabel 2). Absoluut gezien worden in 1997 de meeste marters (met name bunzing) waargenomen. Hetzelfde beeld ontstaat als we naar het relatieve aantal marterwaarnemingen kijken, uitgedrukt als het aantal marterwaarnemingen per observatie: 1997 blijkt echt een topjaar te zijn voor de bunzing in de Brabantse Biesbosch. Het grote aantal bunzingen in 1997 lijkt nog een positief effect te hebben op het (relatieve) aantal marterwaarnemingen in 1998.

Biotoopvoorkeuren

Van de bunzing is bekend dat deze een voorkeur heeft voor waterrijke gebieden (Lange et al., 1994). Waarom de bunzing deze voorkeur tentoonspreidt, wordt niet verklaard en is mogelijk niet eens

bekend. Dezelfde bron vermeldt dat de wezel doorgaans in drogere gebieden voorkomt dan de hermelijn. De hier aangetroffen verhouding lijkt dat laatste niet te bevestigen. Mogelijk dat de hermelijn, wat betreft voedsel en dagrustplaatsen, meer concurrentie van de relatief veel voorkomende bunzing te duchten heeft dan de veel kleinere wezel. De wezel is inderdaad meer gespecialiseerd in het vangen van (woel)muizen dan bunzing en hermelijn, die een onderling vergelijkbaar menu hebben. En aangezien de wezel kleiner is dan zijn twee neven, zal het aanbod aan dagrustplaatsen voor de wezel aanmerkelijk groter zijn.

Muizen toch als belangrijk(st)e voedselbron?

Het voedsel van de bunzing is gevarieerd. Als prooidieren worden aange-merkt: konijn, haas, bruine en zwarte

Jonge Bunzing, mannetje. Foto Sim Broekhuizen

Tabel 2.

Het aantal observaties en het (relatieve) aantal waarnemingen van solitaire dieren of familiegroepen van kleine marterachtigen, in de Brabantse Biesbosch in het seizoen eind juni-eind augustus (periode 1995-1999).

Jaar	1995	1996	1997	1998	1999
Aantal marterwaarnemingen	4	4	16	9	4
Aantal observaties	77	95	87	99	120
Aantal keren dat marters werden waargenomen per observatie	0,05	0,04	0,18	0,09	0,03

rat, woelrat, muskusrat, (woel)muizen, vogels en hun eieren, kikkers en padden (Lange et al., 1994). De meeste soorten komen in de Biesbosch voor. Daarnaast is in de Biesbosch in de winter ook vis als voedsel aangetroffen, waarschijnlijk als aas (zie foto). Waarschijnlijk zal de bunzing zich als een echte opportunist gedragen en met name datgene eten wat veel voorhanden is. Dat zal ook voor de hermelijn gelden, hoewel deze nauwelijks amfibieën eet. Van de wezel was al aangegeven dat hij voornamelijk van woelmuizen leeft.

Vergelijken we het aantal keren dat er een solitair dier of een familie marters werd gezien, met de indicatie in hoeverre het desbetreffende jaar een goed, matig of slecht muizenjaar is geweest (tabel 3), dan valt op dat één jaar na het goede muizenjaar 1996, het aantal bunzingen sterk is toe genomen. Zo'n ster-

ke toename werd ook waargenomen in de duinen, toen er na de eerste myxomatosegolf heel veel zieke en dode konijnen als voedsel beschikbaar waren voor bunzingen (Jaap Mulder, pers. meded.). Dit fenomeen wordt bij meer roofdieren onder de zoogdieren geconstateerd.

Ook Van Gompel (1992) constateert dat kleine marterachtigen (met name wezel) reageren op het aantal voorkomende (veld)muizen.

Door hun voortplantingsfysiologie zijn wezels in staat verschillende malen per jaar jongen te krijgen, terwijl hermelijn en bunzing slechts eenmaal per jaar jongen werpen. Daarbij worden ze al een jaar van tevoren bevrucht. Wezelvrouwtjes kunnen dus in een goed muizenjaar snel reageren op het verhoogde voedselaanbod en in hetzelfde jaar meer

Tabel 3.

Het relatieve aantal waarnemingen van solitaire dieren of familiegroepen van kleine marterachtigen in de Biesbosch in het seizoen eind juni-eind augustus (periode 1995-1999), vergeleken met de mate waarin het in Zuidwest-Nederland een goed of slecht muizenjaar was en met een index van het aantal broedparen in de Brabantse Biesbosch van vogelsoorten die als potentiële prooi aan te merken zijn (grond- en rietbroeders).

Jaar	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Aantal keren dat marters werden waargenomen per observatie		0,05	0,04	0,18	0,09	0,03
Muizenjaar ^a	slecht	matig	goed	slecht	matig	goed
Aantal broedparen vogels (index) ^b	100	108	109	104	123	117

a bron: Braakbalmmonitoring VZZ

b het aantal broedparen is voor 1994 op 100% gesteld, bron: Frank Saris

Tabel 4.

Het relatieve aantal waarnemingen van solitaire dieren of familiegroepen van bunzing in het seizoen eind juni-eind augustus (periode 1995-1999), vergeleken met het aantal bijvangsten van bunzing bij de bestrijding van muskusratten in de Brabantse Biesbosch.

Jaar	1995	1996	1997	1998	1999
Aantal keren dat bunzing werd waargenomen per observatie	0,05	0,03	0,17	0,06	0,03
Aantal bunzingen als bijvangst bij muskusrattenbestrijding ^a	2	14	5	5	8

^a bron: Provinciale muskusrattenbestrijdingsdienst Noord-Brabant

jongen grootbrengen (King, 1989). De hermelyn en de bunzing reageren langzamer. In een goed muizen(na)jaar gaan bunzing en hermelyn in een goede conditie de winter in en werpen in het daarop volgende jaar meer jongen (King, 1989). Doorgaans zie je daarna dat het aantal roofdieren weer snel inéénstort, omdat de populatie van de prooi soort instort. Dat lijkt in de Biesbosch niet helemaal op te gaan (zie 1998), mogelijk waren voldoende andere prooi soorten voorhanden om de neergang af te zwakken. In tabel 3 staat tevens een index van het aantal broedparen van vogelsoorten die als potentiële prooi van kleine marterachtigen zijn aan te merken. Daaruit is af te leiden dat in 1998 ongeveer 20% meer broedparen voorhanden waren dan in 'normale' jaren. Mogelijk heeft dit de afname van het aantal marters vertraagd. Het aantal vogelbroedparen lijkt verder geen invloed te hebben op het aantal marterwaarnemingen.

Gezien het goede muizenjaar 1999 zou je verwachten dat 2000 weer een goed jaar voor kleine marterachtigen was. Helaas werd in dat jaar de aantalsontwikkeling van de bever in de Biesbosch niet gevolgd en kan dit niet worden gecontroleerd.

Monitoringmethode voor kleine marterachtigen in de Biesbosch?

Het lijkt erop dat de gebruikte veldmethode om het aantal bevers te bepalen tegelijkertijd enige informatie kan verschaffen over hoe het met de kleine marterachtigen in de Biesbosch is gesteld. Aangezien het er nu naar uitziet dat het monitoren van bevers in de

Biesbosch op de wijze zoals hierboven beschreven niet jaarlijks zal gaan plaatsvinden en het aantal kleine marterachtigen jaarlijks nogal fluctueert, zal in de toekomst deze methode minder goede gegevens opleveren. Is er dan een andere manier om deze soorten te volgen en dan ook buiten de Biesbosch?

In de Biesbosch wordt net als in de rest van Nederland het hele jaar door de muskusrat *Ondatra zibethicus* bestreden door speciaal daarvoor aangestelde vangers. Daarbij worden helaas niet alleen muskusratten gevangen, maar als bijvangst o.a. ook kleine marterachtigen. In tabel 4 is het aantal bijvangsten van marters - in dit geval werden alleen bunzingen gevangen - in de Brabantse Biesbosch vergeleken met het relatieve aantal waarnemingen van bunzingen. Daar blijkt geen overeenkomst in te zitten. Bij enige navraag over vangstintensiteit blijkt dat deze jaarlijks behoorlijk kan verschillen en dat wordt niet bijgehouden. Verder werd opgemerkt dat bijvangsten van kleine marterachtigen met name plaatsvinden bij oostenwind als de waterstand in de Biesbosch laag is. Al deze punten zorgen ervoor dat de gegevens aan bijvangsten bij de muskusrattenbestrijding momenteel geen data opleveren die te gebruiken zijn voor het monitoren van kleine marterachtigen. ↗

Vilmar Dijkstra, Dijkstraat 68,
6828 JS Arnhem

NUTRIA'S IN OPMARS

Een nieuwkomer onder de loep

Freek Niewold en Dennis Lammertsma

Sinds 1935 is de nutria of beverrat *Myocastor coypus* uit Zuid-Amerika in het vrije veld aanwezig. Aanvankelijk kwamen verspreid over Nederland kleine tijdelijke populaties voor, maar sinds 1950 heeft zich langs de Roer en Maas een permanente groep van deze oeverbewoners gevestigd. Ondanks bestrijding is zijn verspreidingsgebied de laatste vijftien jaar aanzienlijk uitgebreid tot het hele rivierengebied. Vanwege ongerustheid over toenemende schade en gevaar voor waterkeringen deden de auteurs, mede in opdracht van de Landelijke Coördinatie Commissie Muskusrattenbestrijding (LCCM), een onderzoek naar de wenselijkheid van een meer structurele bestrijding.

Kenmerken van soort en populaties

Er zijn allerlei namen voor dit grote knaagdier in omloop, zoals beverrat en moerasbever. Wij geven de voorkeur aan het minder emotioneel geladen 'nutria', ook omdat deze Zuidamerikaan geen rat of bever is. Systematisch is de soort ingedeeld in een aparte familie. Typerend is bijvoorbeeld dat de tepels zich bevinden aan de bovenzijde van de rug, terwijl het aantal jongen met een

gemiddelde van zes groot is. Ze komen na een lange draagtijd bijna kant en klaar ter wereld en kunnen al snel zelfstandig functioneren.

Bij ons onderzoek aan de nutria hebben we gebruik gemaakt van gegevens en vangstopgaven van muskusrattenbestrijders, schademeldingen en onderzoek van gedode dieren uit verschillende populaties. Op grond van het gebit en het aantal jaarringen in de premolaar is de leeftijd vastgesteld. Zowel de manne-

Een zwemmende nutria. Foto Rollin Verlinde

tjes als de vrouwtjes bereikten na ongeveer een jaar hun maximale romplengte van gemiddeld ca. 58 cm met een staartlengte van ca. 36 cm. De nutria's groeiden in hun tweede jaar nog slechts in geringe mate in gewicht. De mannetjes bereikten daarbij een gewicht van gemiddeld 6,4 kg (max. 8,5 kg) en de vrouwtjes (met aftrek gewicht embryo's) van gemiddeld 5,8 kg (max. 7,8 kg).

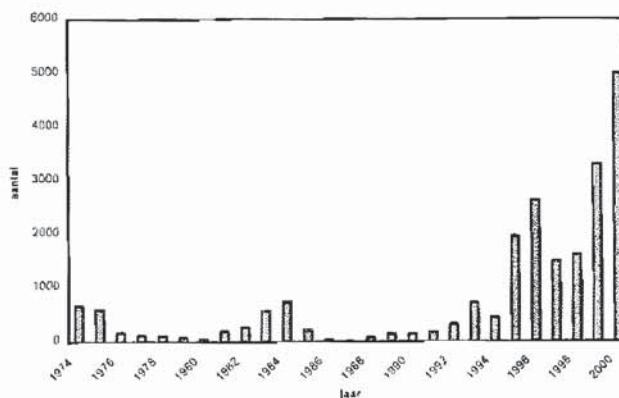
De Nederlandse nutriapopulaties bestaan vooral uit jonge vruchtbare dieren, met een gemiddelde leeftijd van 1,16 jaar. Het oudste dier, een vrouwtje van 12 jaar uit een moerasgebied in Midden-Limburg, had een volledig versleten gebit en was sterk vermagerd.

De vrouwtjes werpen iedere 130 dagen jongen, waardoor het reproductieve vermogen hoog is. Het jongste reproductieve mannetje was drie maanden oud. Vanaf de leeftijd van een half jaar hadden de mannetjes meer dan 90 % vrij sperma in de zaadleider. De eerste vrouwtjes werden op een leeftijd van ca. vijf maanden bevrucht. 74 % van de vrouwtjes was drachtig. De wintersterfte is hoog en tijdens vorst vriezen dikwijls delen van ledematen en staart af. Een gering aantal dieren is in staat strenge winters te overleven zolang er genoeg voedsel beschikbaar is en predatiekanalen door bijvoorbeeld vos, Amerikaanse nerts en bunzing gering zijn.

Met de gegevens uit het onderzoek over voortplanting en sterfte zijn populatieschommelingen en het effect van bestrijding modelmatig berekend. Het bleek dat de populaties na strenge winters snel kunnen herstellen. Een relatief geringe bestrijdingsdruk, ingevoerd als extra sterfte van 10 %, leidde ertoe dat slechts een gering aantal populaties overleefde. Deze bevindingen komen goed overeen met de werkelijk aangetroffen dynamiek van de aantallen in ons land (figuur 1).

Leefgebied en aantallen

De nutria's zijn ook in ons land echte bewoners van moerasgebieden (ook brakwater) en daarnaast van watergangen en plassen met brede, welige wateren oeverplantenvegetatie. De dieren maken boven water legers en nesten voor de jongen in dichte pollen van oeverplanten en in takkennesten van wilgen. Tot nu toe bewonen de dieren alleen in Limburg ook klei- en grint-

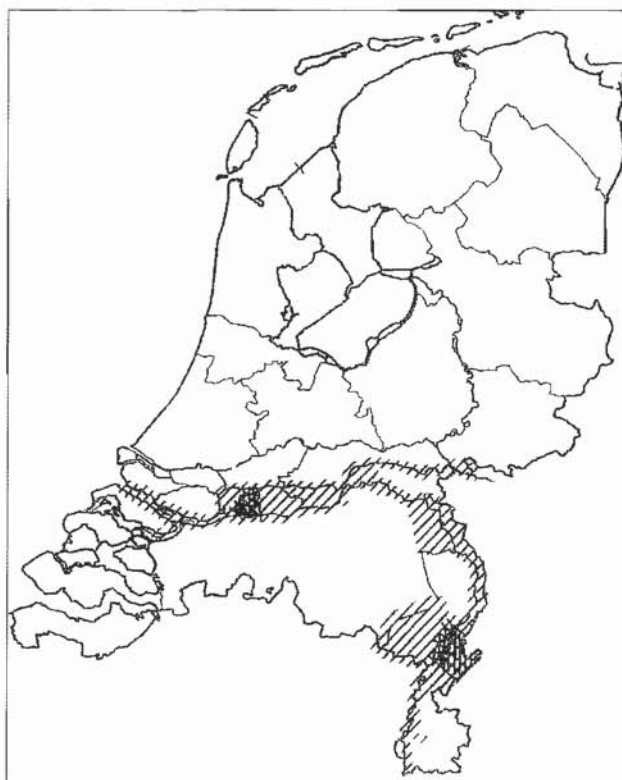

Het jaarlijkse aantal gevangen nutria's in Nederland.

gaten en de goed onderhouden oeverkanten van de dikwijls gekanaliseerde beken en rivieren. Juist daar leven ze in hollen, dikwijls eerst door muskusratten in steile oevers gegraven en gelegen nabij voedselgebieden als grazige weiden en landbouwgewassen.

's Winters trekken ze zich terug in de moerasgebiedjes, die als kerngebied fungeren. Ook worden open wateren opgezocht, zoals kwelgebieden en de verwarmde afvoergangen bij centrales. In het stroomgebied van de Roer, Swalm en Niers vonden tijdens hoogwater grote verplaatsingen van nutria's plaats. Sommige kolonies verdwenen in

De verspreiding van de nutria in 1999 naar Niewold & Lammertsma (2000) Kerngebieden dubbel gearceerd.

Voorbeeld van een kooi waarin de nutria's worden gevangen. Foto Freek Niewold

het geheel, en werden pas later weer gekoloniseerd vanuit Duitsland. Dikwijls werden bij hoog water zeer grote aantallen nutria's langs de hoger gelegen oevers en in struiken en bomen aangetroffen. De dieren gingen tot wel 500 meter ver het land op, op zoek naar schuilplaatsen en voedsel. Zij werden aangetroffen in konijnenholen, in dicht struweel, onder schuurtjes, maar altijd nabij voedselbronnen in de vorm van gewasrestanten, afgevalen fruit in boomgaarden, plaatsen met afval, voederplaatsen voor (pluim)vee, etc.. In enkele steden in Oost-Duitsland bewonen nutria's rivieroevers binnen het stedelijke gebied. Die dieren worden door de bewoners gevoerd en overleven zo de winters.

Van een aantal moerasgebiedjes kon op basis van de opgaven van de vangsten inzicht worden verkregen in het aantal aanwezige nutria's. De dichtheden bedroegen 0,7-3,0 stuks per ha. Deze dichtheden zijn gemiddeld overeenkomstig of iets lager dan in moerasgebieden in andere landen van Europa.

De recente verbreiding en de toekomst

De nutria komt nu bijna overal in het rivierengebied voor (figuur 2). De bui-

ten het bekende leefgebied in het land opduikende nutria's zijn te danken aan ontsnappingen en vrijlatingen uit kwekerijen. Omdat er in Nederland geen economische kwekerijen meer voorkomen gaat het daarbij nu waarschijnlijk om particuliere collecties in dierenparkjes en op kinderboerderijen. Op grond van leeftijdsopbouw en de aanwezigheid van kleurvarianten zijn sub-populaties onderscheiden. De huidige kernpopulaties in de Biesbosch, Zuid-Hollandse eilanden en Noord-Limburg hebben hun bestaan te danken aan ontsnappingen en vrijlatingen uit kwekerijen in de jaren tachtig. De populatie van Noord-Limburg zou eveneens voor een groot deel uit afstammelingen van vrij gelaten dieren bestaan, maar ook uit de aangrenzende populatie in Midden-Limburg. Dat laatste geldt ook voor de populatie in West-Limburg en het aangrenzende Noord-Brabant. De populatie in Midden-Limburg heeft zich al jaren weten te handhaven en is één geheel met de Duitse populatie in het stroomgebied van de Roer.

Strengere winters alleen zijn onvoldoende gebleken om de nutria's te doen verdwijnen. Vroeger was bestrijding de belangrijkste factor voor de verdwijning van de populaties in strenge winters. Particulieren en jachtgerechtigden hebben de eenvoudige op te sporen en trage dieren onder winterse omstandigheden gedood. De tolerantie, ook onder particulieren, was eertijds gering: de grote en agressieve ogende nutria's werden als verwaarloosbare concurrenten gezien, zelfs als predatoren van kleine nut- en huisdieren.

Schade

Effecten op de vegetatie en andere diersoorten

In de V.S waar de nutria ook een nieuwkomer is, worden (bij hoge dichtheden van boven de 20 ex. per ha) nutria's geassocieerd met ernstige schade aan zowel brak als zoetwatermoerassen. Daarbij veroorzaken ze zogenaamde "eatout" plekken, waar geen vegetatie meer groeit als gevolg van verdere erosie, bijvoorbeeld door de werking van getijden.

Een indirect effect van verdwijning van o.a. riet- en moerasvegetaties is een verandering in de soortensamenstelling van andere organismen. In diverse gebieden in Zuidoost-Europa verdween de woelrat bij toenemende vraat en aantallen van nutria's. In Münster werden

geen muskusratten aangetroffen bij aanwezigheid van nutria's. Zowel bever als otter zouden gebieden verlaten door de overheersing van nutria's, maar hiervan bestaan geen bewijzen. In ons land vonden we hiervoor geen aanwijzingen.

Onder de heersende omstandigheden kwamen wij dergelijke vernieling van moerasen niet tegen. In Budel gaven de nutria's de voorkeur aan het eten van wortels en de onderste stengeldelen van galigaan. In de Biesbosch is waargenomen, dat de jonge velden met kleine lisdodde behoorlijk door de nutria's werden aangetast. Op de Plaat van Scheelhoek op Goeree-Overflakkee aten ze bij voorkeur de kleine plukken scherpe zegge te midden van uitgebreide rietvegetaties.

Graverij in oevers

Langs stromende wateren, bij afwezigheid van oeverzones met oeverplanten, maken nutria's wel gebruik van de holen van muskusratten, die ze verder uitgraven. De opgetreden schade aan oevers is niet goed in geld uit te drukken, omdat de oevers niet altijd direct worden hersteld en latere herstelwerkzaamheden onderdeel vormen van het reguliere onderhoud. Er is verder geen sprake van aantasting van kwetsbare dijklichamen. Buiten Limburg is niet of nauwelijks sprake van graverij in oevers.

Vraat van landbouwgewassen

Vraatschade aan landbouwgewassen treedt voornamelijk op binnen een zone tot ca 50 m vanuit de waterkant. Verreweg de meeste vraat vindt plaats in de eerste tien meter vanaf de oever. In Midden-Limburg bestond er een verband tussen de aanwezigheid van nutria's en de locatie van percelen suikerbieten langs de oever. De nutria's zochten deze plaatsen dus op. In Limburg ging het rond 1980 om enkele tientallen percelen met in totaal honderden tot tienduizend vierkante meters vraat, vooral aan suikerbieten en maïs. Duurder is de vraatschade aan enkele wortelgewassen, zoals peen, witlof en schorseneren, en in (volks)tuintjes.

Als de nutria in alle moerasgebieden van Nederland zou voorkomen, dan zou volgens een berekening de jaarlijkse vraatschade landelijk tot ca. € 700.000 kunnen oplopen.

Overdracht van parasieten en ziektekiemen

Hoewel bijna overal naarstig wordt gezocht naar de rol die dit knaagdier

zou kunnen spelen als een vector bij overdracht van ziektekiemen die ook mens, (landbouw)huisdier en inheemse diersoorten kunnen treffen, is hierover nog zeer weinig aangetoond. Bijna alle onderzochte dieren bleken in goede conditie. Met uitzondering van het voorkomen van leverbot in de Biesbosch (8.6 % besmet) werd een zeer gering aantal afwijkingen, ziekten en parasieten aangetroffen. Bij een onderzoek aan 207 nutria's uit Midden-Limburg in 1974 werd bij vijf dieren (2,4 %) dezelfde besmetting geconstateerd. Nutria's vormen hier derhalve geen reëel gevaar voor de volksgezondheid en veehouderij.

De uitvoering van de huidige bestrijding

Sinds 1974 worden nutria's in ons land door muskusrattenbestrijders bestreden, met als doel schadebeperking.

Wissel op de oever waar de nutria's uit het water komen. Foto Freek Niewold

Vanaf 1999 is hiervoor een extra bedrag uitgetrokken en in 2000 werden zelfs 7,5 manjaren aan de bestrijding van nutria's besteed. Er zijn daarbij vele bestrijders actief, die dikwijls gelijktijdig muskusratten en nutria's bestrijden en die hierbij naar eigen goeddunken te werk gaan.

Er ontbreekt een plan van aanpak met oog voor de kosten en baten en er is geen nauwelijks sprake van een centrale en ecologische aansturing. Ook is er onvoldoende ecologische kennis van de nutria voor een of efficiënte en effectieve bestrijdingsmethode.

Bijvangst

Bij de bestrijding wordt gebruik gemaakt van geweer, zware klemmen (bodytraps) en in toenemende mate van levend vangende vangkooien. Vooral de klemmen zorgen voor de vangst (dood) van allerlei andere soorten, waaronder waterhoen, watersnip, waterral, roerdomp, wilde eend, meerkoet, fazant,

muskusrat, bruine rat, woelrat, bunzing, steenmarter en Amerikaanse nerts. Het gebruik van de zware klemmen betekent bovendien een risico voor hond en das, bever en otter (zie ook Zoogdier 2001 (4):35). Verrassend is dat de vangkooien met appel en wortel als aas bunsingen en nertsen vingen. Vermoedelijk komen deze kleine marterachtigen af op de reuk van nutria's in de kooien.

Een structurele bestrijding

Een bestrijding van nutria's zal zich alleen terug kunnen verdienen, indien de beperking van de aantallen een preventieve uitwerking heeft op het voorkomen van graverij in kwetsbare dijklichamen en oeverkanten en vraat aan landbouwgewassen wordt voorkomen. De aansturing zal op basis van ecologische bestrijdingsprincipes dienen te geschieden, waarbij het noodzakelijk is om voortdurend kennis omtrent resultaten, aantallen en verspreiding te verwerven. Daarom pleiten wij ervoor om bij

Nutria op de oever. Foto Dick Klees

invoering van een meer structurele bestrijding een onafhankelijk bureau-management in te huren bij een grote onderzoeksinstelling en de bestrijders bijvoorbeeld bij de verschillende muskusrattenbestrijdingsdiensten.

Het voordeel van de aanwezigheid van een flexibele bestrijdingseenheid is dat bij een strenge winter deze eenheid snel kan worden ingezet om de overlevende dieren te bemachtigen. Herstel van de populaties kan daarmee worden voorkomen, dan wel vertraagd.

Acceptatie van de bestrijding door het publiek en natuurbescherming kan alleen worden verworven indien de klemmen en het geweer niet meer worden gebruikt, maar overal worden vervangen door dagelijks gecontroleerde, levend vangende vangkooien.

Om de bestrijdingsstrategie goed te kunnen afstemmen op de kosten en baten van te verwachten problemen, is meer kennis nodig over de ecologie van nutria's in ons land. Het verdient daarom aanbeveling om bijvoorbeeld in één of twee referentiegebieden zonder bestrijding de populatie over een lange periode te bestuderen en de wisselwerking met de leefomgeving en met de inheemse flora en fauna (predatie; concurrentie) vast te stellen. Daarnaast zou met nieuwe bestrijdingsmethoden en preventieve maatregelen moeten worden geëxperimenteerd.

De voortdurende ontsnappingen en vrijlatingen van nutria's uit particuliere collecties en kleine dierenparken, leiden tot het steeds weer ontstaan van populaties buiten de kernpopulatie in Midden-Limburg. In de nieuwe Flora- en faunawet wordt het houden van nutria's aan een vergunning verbonden. Die zouden zeer beperkt of niet moeten worden verleend.

Er is tot nu toe bijna niets gedaan aan preventie ter voorkoming van schade zonder directe bestrijding. Opties om schade te beperken zijn: vermindering van overblijvende gewasrestanten en speciale wildakkertjes, verjaging, bescherming van aan de oever grenzende akkerbouw met gaas of elektrische afsluitingen, herstel van natuurlijke brede oeverzones, vorming van brede taluds langs waterwegen, de teelt van kwetsbare gewassen alleen op ruime afstand van water en minder beheer van watergangen, zodat er altijd oevervegetatie als voedsel aanwezig is.

Foto Freek Niewold

Conclusie

Op basis van bovengenoemde voorwaarden hebben wij vijf scenario's geformuleerd, met verschillende doelstellingen, uiteenlopend van een geprivatiseerde bestrijding zonder noemenswaardige kosten tot totale terugdringing van de populaties met jaarlijkse kosten van ca. € 550.000. Het scenario voor een totale terugdringing naar Engels voorbeeld, heeft daarbij de grootste onzekerheden. Het is nu aan rijk en provincies om een keuze te maken.

Literatuur

Niewold, F.J.J. & D.R. Lammertsma 2000. Bevrachten in opmars. Onderzoek naar levenskansen, effecten en bestrijding. Alterra-rapport 140. Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte. Wageningen. 91 p. (inclusief literatuurlijst)

drs. F.J.J. Niewold, Alterra
Green World Research,
Postbus 47, 6700 AA Wageningen

WOLVEN IN BULGARIJE

Klarissa Nienhuys

Er leven al wolven in Bulgarije sinds de grijze oudheid. Vergeleken met elders in Europa was de situatie voor wolven in dit land een eeuw geleden nog erg gunstig. Hoewel er geen betrouwbare cijfers over aantallen zijn, moet er toen een veelvoud van het huidige aantal, dat wil zeggen enige duizenden wolven, zijn geweest (figuur 1). Bulgarije is drie keer zo groot als Nederland. Er wonen momenteel acht miljoen mensen; bos en bergen beslaan eenderde van het oppervlak. Honderd jaar geleden was er aanzienlijk meer bos en woonden er veel minder mensen.

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog kwam er een communistisch regime in Bulgarije, dat de wilde dieren verdeelde in 'nuttig' of 'schadelijk'. Wolven waren 'schadelijk' en werden bijna uitgeroeid tijdens een anti-rabiëscampagne aan het eind van de jaren vijftig. In 1975 werd de wolf als bedreigde soort op de Rode Lijst gezet. Sindsdien heeft de wolvenpopulatie zich langzaam hersteld.

Onderzoek

Sinds 1997 wordt er in Bulgarije door een kleine groep toegewijde biologen en anderen, verenigd in de Balkan Wildlife Society, wolvenonderzoek gedaan. Zij

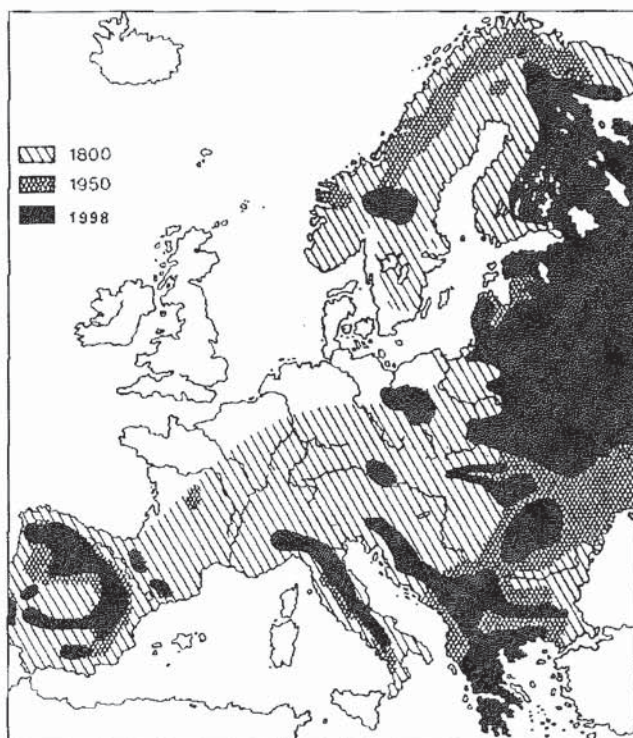
proberen inzicht te krijgen in de situatie van de wolf in Bulgarije en een basis te leggen voor dringend noodzakelijke ecologische, sociale en politieke veranderingen ten gunste van de wolven.

Het onderzoeksgebied Kraishite ligt pal ten westen van Sofia, in het grensgebied met Joegoslavië (figuur 2). Het beslaat 2300 km², ongeveer ter grootte van het gebied tussen Utrecht, Arnhem en Zwolle. Zelfs op het dieptepunt van de wolvenstand waren er nog wolven in dit gebied.

De onderzoekers zoeken en volgen wolvensporen, verzamelen en analyseren uitwerpselen, en verzamelen verder alle informatie over directe en indirecte waarnemingen van wolven, met name door jagers en herders.

Aantallen

Volgens officiële schattingen waren er aan het eind van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig in Bulgarije nog 100 tot 150 wolven over (Projectbeschrijving enz., 2001). Volgens de

Figuur 1 Inkrimping van het areaal van de wolf in Europa in de afgelopen 200 jaar. Naar Okarma (2000)

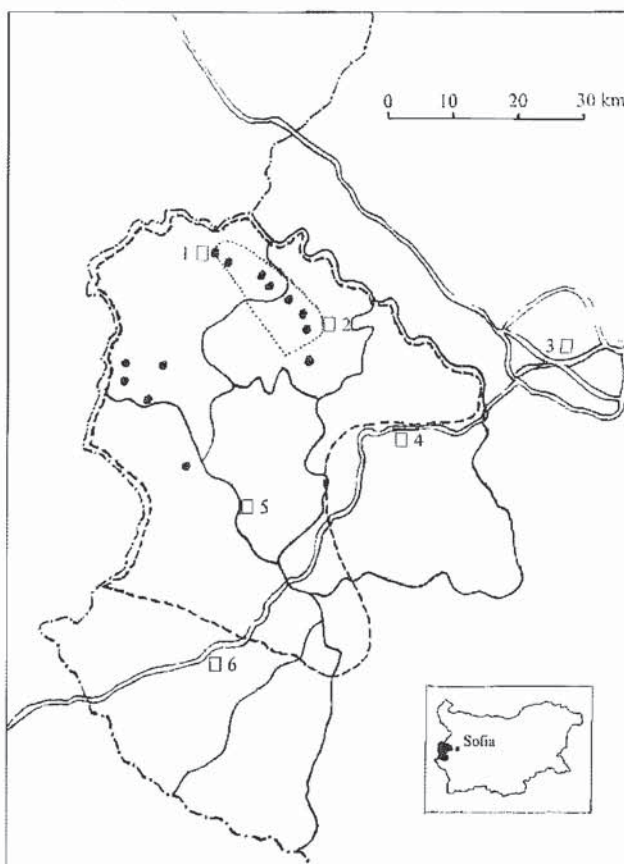
Wolf. Foto Dick Klees

National Forest Administration waren er in 1996 ruim 1900 wolven en in de lente van 2001 zouden er 1700 wolven zijn geteld (Tsingarska et al., 2000; 2001). Volgens wolvenonderzoekster Tsingarska zijn deze aantallen veel te hoog. Ze denkt dat er in werkelijkheid in Bulgarije 800 tot 1000 wolven zijn. Een dergelijke overschatting door de autoriteiten is ook door de Poolse wolvenonderzoeker Smietana vastgesteld. De bosbeheerders tellen wolven op een manier die dubbeltellingen in de hand werkt. Er wordt per bosenheid een schatting van het aantal wolven gemaakt. Daarna worden alle schattingen bij elkaar opgeteld. Het territorium van

een wolvenroedel kan zich echter makkelijk over twee bosenheden uitstrekken. Zo ligt het territorium van het Ljubash-roedel zowel in de bosenheid Trun als in de eenheid Breznik.

Aangezien het roedel regelmatig het hele territorium doorkruist en de grenzen daarvan geregeld markeert, wordt het hele roedel in beide bosenheden geregistreerd. Ook wordt soms het spoor van twee wolven die een rondje lopen, als een spoor van vier wolven geboekstaafd. Een nadere analyse van de situatie in het Trungebied illustreert de overschatting van de wolvenaantallen door de officiële instanties.

Figuur 2 Het gebied waarin het Bulgaarse wolvenonderzoek wordt verricht, ten westen van Sofia. Het gebied van het Ljubash wolvenroedel overlapt de noordelijke bosbeheereenheden van Thun en Breznik. De laatste jaren neemt het aantal aanvallen op schaapskudden toe. Naar Tsingarska et al. (1999, 2000)

- — — — — landsgrens tussen Bulgarije en Joegoslavië
- — — — — begrenzing van eenheden bosbeheer
- — — — — Kraisthe, gebied van wolfonderzoek door Tsingarska et al.
- territorium van Ljubash roedel
- ===== doorgaande autowegen
- steden: 1. Trun; 2. Breznik; 3. Sofia; 4. Pernik; 5. Zemen; 6. Kjustendil
- aanvallen van wolven in 2000/2001

Trungebied

Volgens de Forest Administration waren er in het Trungebied in de lente van 1999 twintig wolven. Dat jaar werden hier 14 exemplaren gedood. Desalniettemin bedroeg het aantal wolven in de lente van 2000 volgens de officiële telling maar liefst veertig.

Dit aantal is om diverse redenen onmogelijk. Zelfs als de in 1999 overgebleven zes wolven zich als drie paren zeer succesvol voortgeplant hadden, zouden er begin 2000 nog geen veertig wolven zijn geweest. In een normaal roedel plant bovendien maar één paar wolven, het dominante alfapaar, zich voort. En er is ook onvoldoende voedsel voor zoveel wolven.

De oppervlakte van het Trunbosgebied in Bulgarije is 337 km² en de wildstand is er beroerd aan toe. Afgaande op de mededelingen van de onderzoekers kan de biomassa-index in dit gebied niet hoger dan 1 hert/km² zijn. De wolven eten veel huisdieren. Er kan in dit

gebied structureel hoogstens voedselruimte voor 10 wolven zijn.

Ook de gegevens van de wolvenonderzoekers wijzen op een dergelijke dichtheid. Ze hebben voor het Ljubash-roedel van twee volwassen en twee tot drie jongere dieren een territorium van ongeveer 145 km² vastgesteld: dat wil zeggen een wolfdichtheid van 1: 36 km² of 2,75 per 100 km². De officiële telling van het aantal wolven in het Trungebied komt echter overeen met 11,9 wolven per 100 km².

Verder vond Tsingarska in de winter van 1999/2000 zeer zelden wolvensporen in dit gebied en ook de aanvallen op de schaapskudden in het Trungebied wijzen niet op grote groepen wolven. Volgens de inventarisatie van de onderzoekers vielen wolven in de loop van 2000 hier acht keer kudden aan, en doodden daarbij in totaal 21 geiten of schapen. Bij een paar andere gelegenheden doodden ze drie honden, een varken en een ezel (Tsingarska et al., 2001). Zelfs als de wolven alle dieren die ze doodden zouden hebben kunnen ope-

Hond bewaakt schaapskudde. Foto Jos Haas

Wolf bekijkt zijn omgeving. Foto Rollin Verlinde

ten, leverde dit voor veertig wolven gemiddeld iets meer dan een half schaap per jaar op ter aanvulling van het dieet: dat is veel te weinig.

Vervolging

Wat de precieze aantallen ook mogen zijn, het herstel van de wolvenstand is op zichzelf al verbazingwekkend, en een illustratie voor het vermogen tot overleven van deze diersoort, want de wolf wordt nog steeds ernstig vervolgd in Bulgarije.

Bulgarije heeft in 1992 de Conventie van Bern getekend, dus zouden de wolf en zijn habitat beschermd moeten worden. Dat is echter geenszins het geval. Buiten de beschermde natuurparken staat het iedereen vrij om een wolf te schieten. Er is geen jachtseizoen, en hollen mogen worden leegehaald. De Unie van Jagers en Visseren organiseert jaarlijks nationale campagnes om het aantal wolven te verminderen. Een dode wolf levert een premie op van 25 leva (gelijk aan 25 DM) en wat brandhout (Tsingarska et al., 2000; Haas, 2001). Dat is een riant bedrag in een land waar het gemiddelde maandsalaris op het ogenblik 150-200 leva bedraagt.

De staatscommissie, verantwoordelijk voor bos- en natuurbeleid, streeft ernaar het aantal wolven op een zodanig niveau te handhaven dat ze geen schade toebrengen aan vee of wilde hoefdieren: een totaal van 150 tot 200 wolven in heel Bulgarije zou het optimum zijn (Projectbeschrijving, 2001).

Overbejaging

In het onderzoeksgebied van de wolvenonderzoekers wordt veel gejaagd. Sinds de politieke veranderingen van 1991 wordt er bovendien zeer veel gestroopt. Edelherten komen er al heel lang niet meer voor. In oktober 2001 was de reeënstand zozeer achteruit gegaan dat de burgemeesters van de dorpen in het gebied de jacht op reeën verboden (in het jachtseizoen!). De onderzoekers schatten het aantal reeën op "misschien 0,3 per km²". Het is geen wonder dat de wolven dan maar huisdieren proberen te eten.

Ook de analyse van de uitwerpselen in het Trun- en Breznikgebied wijst erop dat de wolven daar maar weinig wild op het menu hebben. Van de 16 wolvendrollen, gevonden tussen juni 1999 en

juni 2000, bevatten er maar vier uitsluitend haren van wild, waarvan tweemaal jong wild zwijn en eenmaal ree. De andere 12 uitwerpselen waren het resultaat van de consumptie van een van de vele loslopende honden (5), schaap, geit of varken (7). In een enkel geval bevatten de uitwerpselen verder nog resten van knaagdieren, een haas, een vogel, insecten of gras. Vanwege de geringe omvang van de prooien vinden de onderzoekers nooit restanten van wilde prooien, gedood door wolven. Alles wordt met huid en haar opgegeten.

Onbeschermde kudden

Kort na de Tweede Wereldoorlog waren er nog grote kudden schapen in Bulgarije. Deze werden meestal bewaakt door Karakachan-herdershonden. Dit zijn enorm grote honden, die eeuwenlang speciaal voor dit werk gefokt zijn. Met zo'n hond in de buurt is het voor een wolf vrijwel onmogelijk om een schaap te pakken te krijgen.

Bij de de-privatisering in 1947 werd van de ene dag op de andere al het vee in beslag genomen en naar staatsboerderijen gebracht. Privépersonen mochten zelf nog maar een paar dieren houden. De de-collectivisering in 1991 heeft daarin nauwelijks verandering gebracht. Bewoners in de kleine dorpen houden ook nu gewoonlijk maar 3-5 schapen of geiten voor eigen gebruik. Meer vee

betekent overproductie van melk of melkproducten, waar geen afzetorganisatie voor is.

De dorpsbewoners brengen elke ochtend hun dieren bij elkaar en vormen zo één of meer kudden, die in de heuvels rond het dorp grazen. De salariskosten voor een gemeenschappelijke herder kan men niet meer opbrengen. De eigenaren van de schapen of geiten gaan daarom per toerbeurt met de kudde mee.

Als wolven nu een aanval op een kudde doen en een paar schapen doden, is dat een financiële ramp voor de eigenaar: op een totaal van vijf komt het verlies van een of twee dieren hard aan. Een volwassen schaap is ongeveer 100 leva waard. Zulke verliezen legitimeren dan weer de jacht op wolven.

Het gebruik van de traditionele herdershonden is tijdens het communisme met zijn staatsboerderijen in onbruik geraakt. Daarom is het Bulgaarse wolvenproject gekoppeld aan een fokprogramma voor de herintroductie van de Karakachan-hond. Bij grote kudden nabij natuurgebieden gaat de herintroductie goed, waardoor een volledige bescherming van de kudden wordt bereikt. De armoede en de sociale verhoudingen in de kleine dorpen maken echter, dat vaak niemand het aandurft om de eigenaar van een hond voor de collectieve kudde te worden. De hond moet namelijk eten en dat kost geld. En de hond moet elke dag met een ander mee, ook met iemand die hem verkeerd behandelt.

Hondenfokker met twee Karakachanhonden.
Foto Jos Haas

Averechts

De resultaten van het wolvenonderzoek suggereren dat de lokale wolvenjacht een averechts effect heeft. De onderzoekers interviewen regelmatig bewoners van 41 dorpen in hun werkgebied. Volgens hun zegslieden is de frequentie van de aanvallen in de winter en het vroege voorjaar toegenomen. In de loop van 1999 en 2000 vielen wolven ook al aan het begin van de zomer kudden aan. Dit is erg ongebruikelijk: normaliter beginnen wolven niet voor juli, omdat ze voor die tijd hun pups niet in gevaar willen brengen (Tsingarska et al., 1999). Volgens de herders worden de aanvallen gewaagder en vallen de wolven ook steeds vaker overdag aan (Tsingarska et al., 2001).

De onderzoekers hebben een aantal hypothesen om deze verschijnselen te verklaren. Hybridisatie tussen huishon-

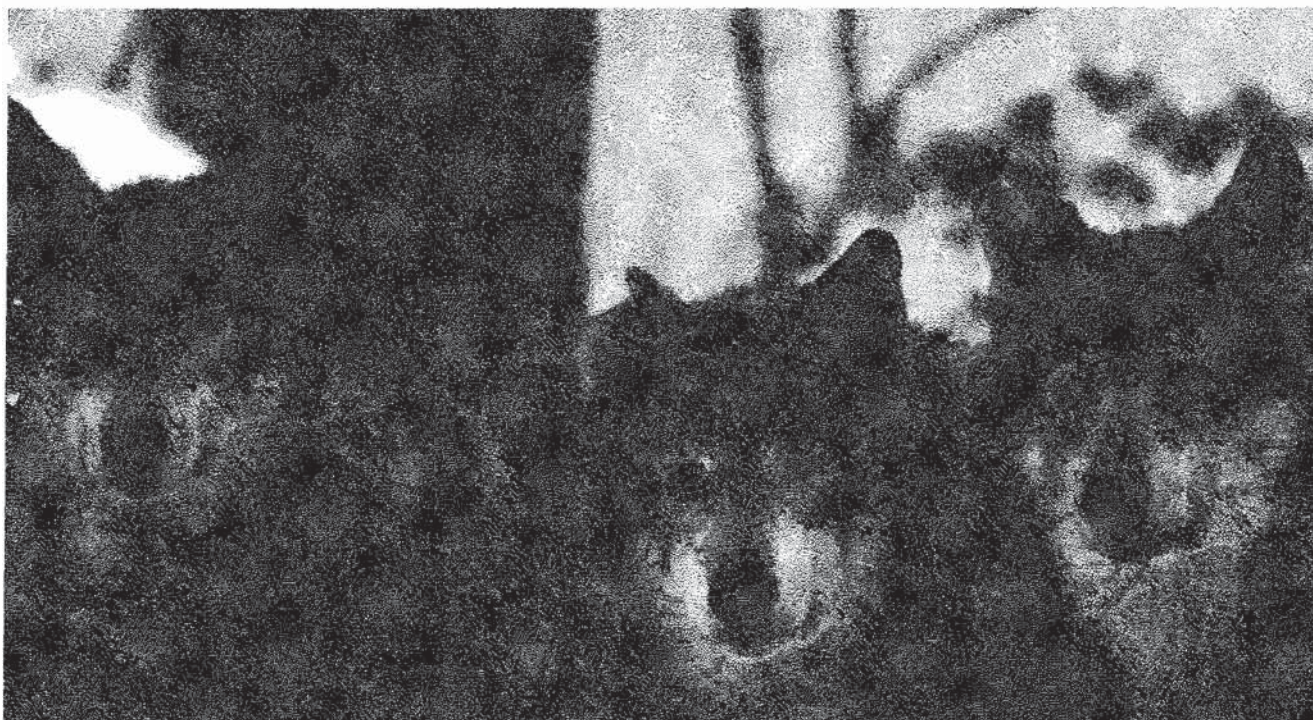

Foto Rollin Verlinde

den en wolven zou een verklaring kunnen zijn: bastaarden zijn vaak minder schuw dan echte wolven. De afname van de wildstand maakt het ook waarschijnlijk dat de wolven hun aandacht meer op huisdieren richten.

De driestere aanvallen doen de onderzoekers echter vermoeden, dat de jacht de roedels ontwricht heeft. Er zijn vooral jonge wolven overgebleven die te slecht georganiseerd zijn om als roedel op wild te jagen. Ze doen daarom vaker individueel een poging om een hond, schaap of geit te pakken. De onderzoekers hopen binnenkort wolven met halsbanden en een zender uit te rusten en daarmee meer inzicht in deze problematiek te krijgen.

Educatie

Voordat Bulgarije zich bij de Europese Gemeenschap kan aansluiten, zal er in het natuurgebeed van het land nog veel veranderd moeten worden. Er is nog een lange weg te gaan voordat de wildstand hersteld is, de kudde beschermd worden en de wolven met rust gelaten kunnen worden. Een belangrijke stap in dit proces is informatie en educatie, waarin de mythen over wolven worden weerlegd. Ook in Bulgarije denken de meeste mensen dat wolven grote, levensgevaarlijke dieren zijn, die alle herten en reeën opeten en tegelijkertijd bij voorkeur schapen aanvallen. 🐾

Literatuur

- Haas, J., 2001. In Bulgarije is de wolf nog altijd vogelvrij. *Hondenmanieren* 5(8-9): 44-46.
- Nienhuys, K., 2000. Op het wolvenspoor. *Vrijwilligers sjuwen door de sneeuw*. *Zoogdier* 11(4): 7-13.
- Okarma, H., 2000. *De Wolf. Europese wildernis, deel 1*. Uitgeverij de Kei, Amersfoort: 18.
- Projectbeschrijving Ecovolunteer Program, 2001. *Wolves in Bulgaria, Research and Conservation*. Dit document is te downloaden via www.ecovolunteer.nl.
- Smietana, W., 2000. *Bieszczadzka Populacja Wilka*. [The wolf population in the Bieszczady Mountains]. Monografie Bieszczadzkie vol. 9, Bieszczadzki Park Narodowy, Ustrzyki Dolne: 127-146. (In het Pools, met een samenvatting in het Engels.)
- Tsingarska-Sedefcheva, E. et al., 1999. Wolf analysis and education about large carnivores. Progress report. Wolf Study and Conservation Program (WSCP), Balkani Wildlife Society, Sofia, and Bulgarian Biodiversity Conservation Society, Pernik, Bulgaria, November 1999.
- Tsingarska-Sedefcheva, E. et al., 2000. WSCP Annual Report. Sofia/Pernik, Bulgaria, June 2000.
- Tsingarska-Sedefcheva, E. et al., 2001. WSCP Annual Report 2000/01. Sofia/Pernik, Bulgaria, July 2001.

Klarissa Nienhuys,
VanSpeijkstraat 16, 9726 BL
Groningen

ONDERGRONDSE MOEDER MET KROOST IN ZAK

Een inventarisatie in Zuid-Beveland

Jan Piet Bekker

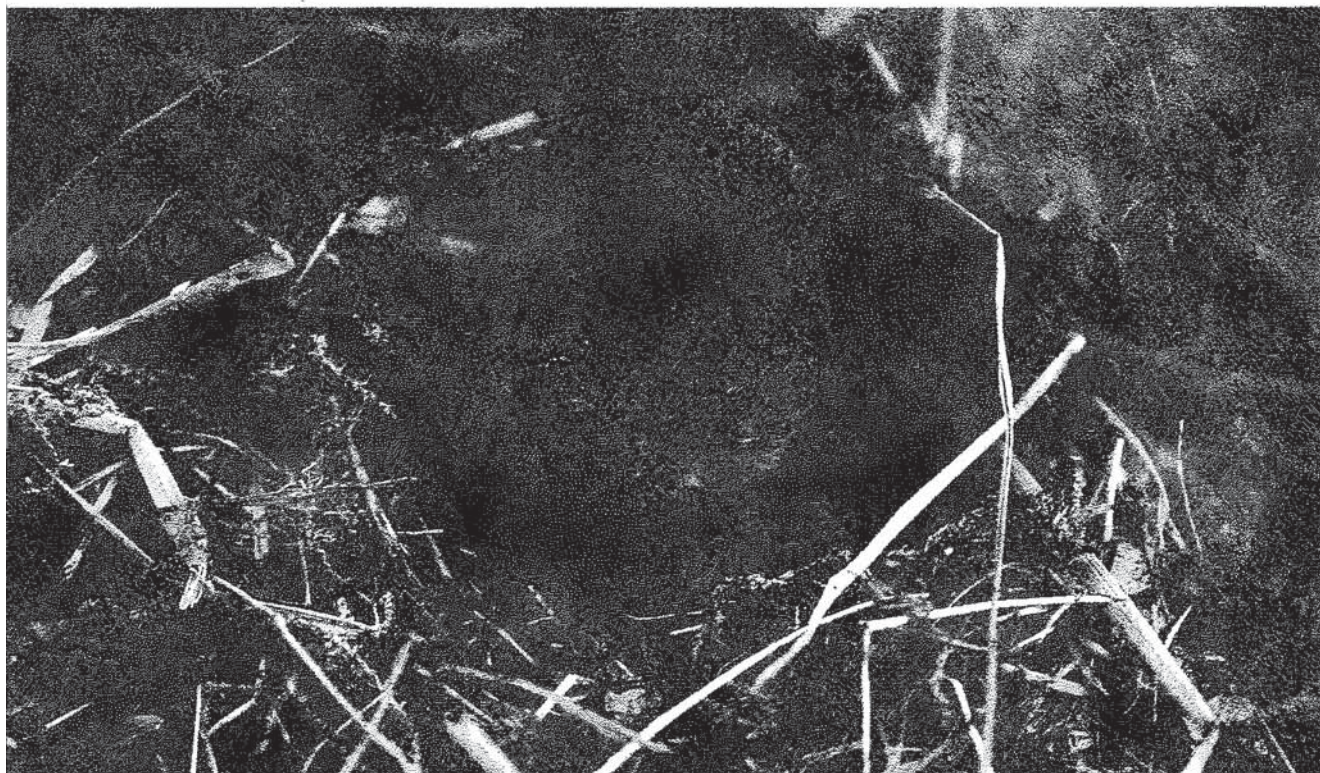
In het weekend van 5 tot en met 7 oktober 2001 hield de Zoogdier Werkgroep Zeeland haar eigen zoogdierinventarisatiekamp in de Zak van Zuid-Beveland. In dit gebied doorsnijdt een enkele oude kreekrest het landschap en hier en daar liggen oude welen, die nog herinneren aan oude dijkdoorbraken. De min of meer concentrisch verlopende landaanwinningen zijn door dijken omgeven. Deze oude omwallingen zijn inmiddels omgevormd tot fraaie bloemdijken met een hoog natuurhistorisch gehalte.

Het kamp was opgeslagen in de werkschuur van Natuurmonumenten. Ook dit keer waren de dijken het onderwerp van speciale aandacht in het Zeeuwse. Werkgroepleden zetten ruim van tevoren 40 Longworth-vallen en 17 trip-trapvallen neer en groeven 80 pitfall's in, verdeeld over acht locaties. Die lagen gedeeltelijk langs de oude spoorlijn naar Hoedekenskerke en deels op andere, zavelige dijkgronden. Gehoopt werd om de ondergrondse woelmuis (*Microtus subterraneus*) te vangen en dat lukte goed: in totaal 22 exemplaren werden gevangen, waarvan vijf hervangsten. Bijzonder was de vangst van een vrouwtje met haar drie jongen, die na een observatienacht werd teruggezet en later nogmaals met haar kroost werd gevangen. Tijdens de observatie was fraai te zien hoe de jongen werden gezoogd en daarna een appel of wortel verorberden.

Behalve ondergrondse woelmuizen liepen verder in de vallen: vijf bosspitsmuizen (*Sorex araneus*), 37 huisspitsmuizen (*Crocidura russula*), 34 veldmuizen (*Microtus arvalis*), 28 dwergmuizen (*Micromys minutus*), 73 bosmuizen (*Apodemus sylvaticus*) en zelfs een wezel (*Mustela nivalis*). Opvallend was dat de veldmuizen en de ondergrondse woel-

Vangstlocatie bij spoordijk.
Foto Kees de Kraker

Ondergrondse woelmuis moeder met zogende jongen. Foto Kees de Kraker

muizen een voorkeur hadden voor de pitfalls; de bosmuizen liepen zich eigenlijk alleen maar vast in de Longworth-vallen.

De pluizers van braakballen vielen met de neus in de boter: naast het onderkomen en eveneens op het perceel van Natuurmonumenten verbleef een kerk- uil. De aanwezige braakballen werden uiteraard verzameld en grotendeels tijdens het kamp zelf geplozen. Het totaal van 160 prooidieren leverde naast de gebruikelijke huisspits en veldmuizen, opvallend veel bruine ratten (12) en ook een ondergrondse woelmuis op. Ook werd nog een grote partij braakballen (803 prooidieren) verzameld in een schuur bij Hoedekenskerke. De analyse van deze partij leverde, naast de meer algemeen voorkomende soorten, ook drie waterspitsmuizen en 18 ondergrondse woelmuizen op.

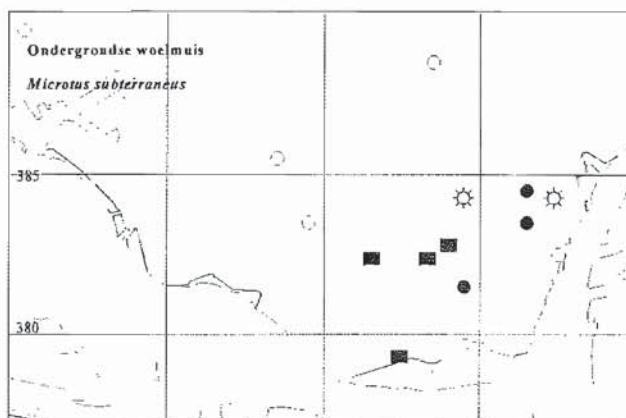
Door deze vang- en pluisactiviteiten en eerder onderzoek (Bekker & Mostert, 2001) ziet de kaart van Zuid-Beveland er voor wat betreft de aanwezigheid van ondergrondse woelmuizen inmiddels meer bevolkt uit (zie fig. 1).

Literatuur

Bekker, J.P. & K. Mostert, 2001. Muizen en ratten in de delta, een inventarisatie van de twintigste eeuw - Archief van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. 137-190.

Jan Piet Bekker, Zwanelaan 10,
4351 RX Veere

Figuur 1. Verspreiding van de ondergrondse woelmuis in Zuid-Beveland.

- vangst tijdens dit onderzoek
- vangst of vondst 1986-2000
- ☼ braakbal vondst tijdens dit onderzoek
- braakbal vondst 1986-2000

GRONINGEN HEEFT PRIMEUR VAN STEENMARTERMOTEL

In aanwezigheid van provincie, dierenbescherming, medewerkers van LNV en pers is het eerste steenmartermotel op het dak van de Thuiszorg Groningen geopend. Alleen de beoogde gasten, de steenmarters zelf, waren niet in levenden lijve aanwezig.

Steenmarters zijn beschermde diersoorten. Doden, vangen, vervoeren etc. van deze marterachtigen is verboden. Bescherming was nodig wegens het sterk teruggelopen aantal steenmarters in Nederland. Het romantische beeld van Steenmarters op een ruïne dreigde volledig te verdwijnen. De oorzaak is duidelijk: sinds de wederopbouw wilden wij geen ruïne meer. Maar ruïnes weg betekende ook bijna: steenmarters weg. Reden voor een beschermde status dus. En dat werkte: vanaf midden jaren tachtig van de vorige eeuw begon de wederopmars in Zuid-Limburg en Oost-Nederland. In de jaren negentig begon, na Drenthe, ook Groningen mee te doen. Friesland geniet inmiddels ook mee.

Nog steeds hadden wij geen ruïnes, maar de slimme Steenmarters bedachten daar een list op: Je neemt gewoon een bestaand pand, bewoond, onbewoond of onbewoonbaar verklaard, maakt niet uit, en daar trek je dan ongevraagd in. Voor de veiligheid, je weet het zowel met je eigen jongen als met die mensen maar nooit, betrek je tegelijkertijd ongevraagd nog andere panden. Vaak worden zo'n

vijftien panden of meer af en toe door Steenmarters bezocht, waarvan er drie tot vier regelmatig "bezet" worden. Het pand van Thuiszorg Groningen behoorde tot de laatste categorie. Jongen werden dit jaar gezien in een ander pand, een straat verderop.

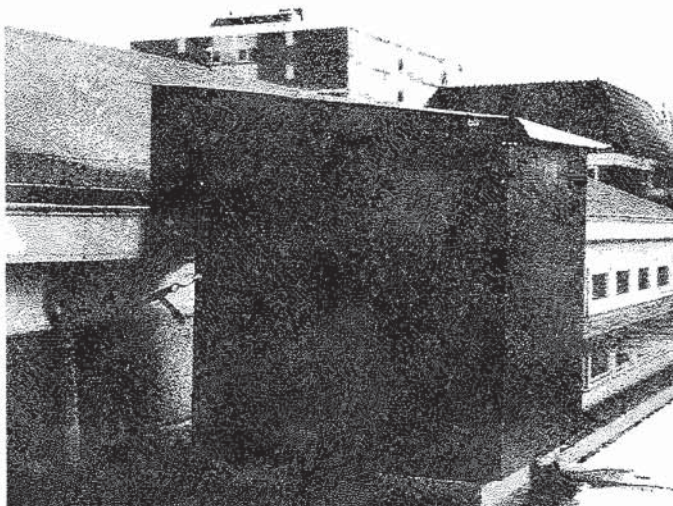
In een aantal gevallen gebeurt dat "onderhuren" ongemerkt, soms wordt het zelfs zeer gewaardeerd. Bij een sterk groeiend aantal bewoonde panden leidt het marterbezoek echter tot ergernis en overlast bij de feitelijke bewoners. Ergernis en overlast die in zeldzame gevallen helaas tot regelrecht lijden kan leiden, waarbij mensen letterlijk hun (vakantie)woning, kantoor of werkplek uitgejaagd worden. Als er dan niet ingegrepen wordt, voorzien Steenmarters zichzelf, onbedoeld maar toch, van een heuse ruïne.

Meestal lukt het, binnen het wettelijk kader, de dieren van hun ongelukkig gekozen woonplaatsen te verjagen door alle toegangsmogelijkheden op geschikte momenten af te sluiten. Daarna rest vaak het (zoveel mogelijk) ruimen van de mest en pies en het vervangen van delen van de plafonds.

In de praktijk komt het er echter op neer dat Steenmarters, nadat ze uit een van hun meest gebruikte panden verjaagd zijn, uitwijken naar een ander "hoofdpand". Vrij snel daarna wordt een nieuw "hoofdpand" aan hun lijstje toegevoegd, wat dus nieuwe schade oplevert.

De melding van Steenmarteroverlast bij zowel de Thuiszorg Groningen als een naburig pand, "twee straten verderop" in Hoogezand zette ons aan tot een andere oplossing: het ontwerpen en bouwen van een los, mobiel marterhuis, als alternatief voor het hoofdverblijf op de afgesloten zolder. De ontwikkelingstijd is vrijwilligerswerk, thuiszorg was zo goed om de kosten te betalen.

Het steenmartermotel van de buitenkant bekeken.
Foto: Jan Doevendans

Jan Doevendans, Verlengde
Grachtstraat 12-14, 9717 GG
Groningen

ZWART EN SLIM IN HET RIETLAND

Opmerkelijke vangsten in de Vechtstreek

Jan Buys, Jan Piet Bekker en Peter van der Linden

Najaar 2001 organiseerden de NOZOS en de veldwerkgroep van de VZZ twee herfstkampjes in het Vechtplassengebied en de Vechtstreek. Uitvalsbases waren forten in de Hollandse waterlinie, werkterrein een deel van de vele moerassen, rietlanden en andere natte en ruige terreinen die de regio rijk is, verspreid over de gemeenten Wijde meren (voorheen o.a. Loosdrecht), Maarssen, Breukelen en Hilversum. Beide kampjes hadden tot doel een beter beeld van de plaatselijke kleine zoogdierfauna te geven. Met Noordse woelmuis en waterspitsmuis hoog op het verlanglijstje van de deelnemers. In dit artikel een korte samenvatting van de resultaten met als smaakmakers twee bijzondere vangsten.

Resultaten

Om te beginnen: de twee al genoemde soorten slaagden erin ongevangen te blijven. Aan de vangstmethode zal het niet direct gelegen hebben. We plaatsten de vallen in geschikte biotopen en op geschikte plaatsen, onder andere direct aan de waterkant. Met zowel inloopvallen (Longworth) als bekervallen (Coca cola). Hier staat tegenover dat het aantal vangstmomenten in een weekendkampje beperkt is, terwijl de ervaring leert dat de echt leuke vangsten zich na verloop van een fors aantal ronden aandienen. Wel geeft het aan dat beide soorten in ieder geval niet in grote aantallen in de regio rondspringen.

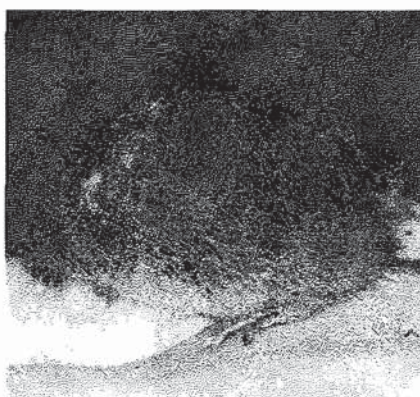
Tabel 1 geeft een overzicht van de soorten die we vingen, in totaal acht. In het verslag dat van beide kampen verschijnt, staan de resultaten verder uitgewerkt.

Zwarte dwerg

In de tabel valt al op dat de vangst aan dwergmuizen rijk was. Het vangen van deze soort is niet saai, het zijn nu eenmaal fraaie beestjes die zich ook nog heel coöperatief opstellen in de hand (zie foto's). Het werd nog leuker toen op zaterdagochtend een colafles in de Veenderij (Maarssen) bezet bleek te zijn door een klein zwart bolletje met kraal-oogjes: een vrijwel geheel melanistische dwergmuis.

De vangst van een dergelijk afwijkend

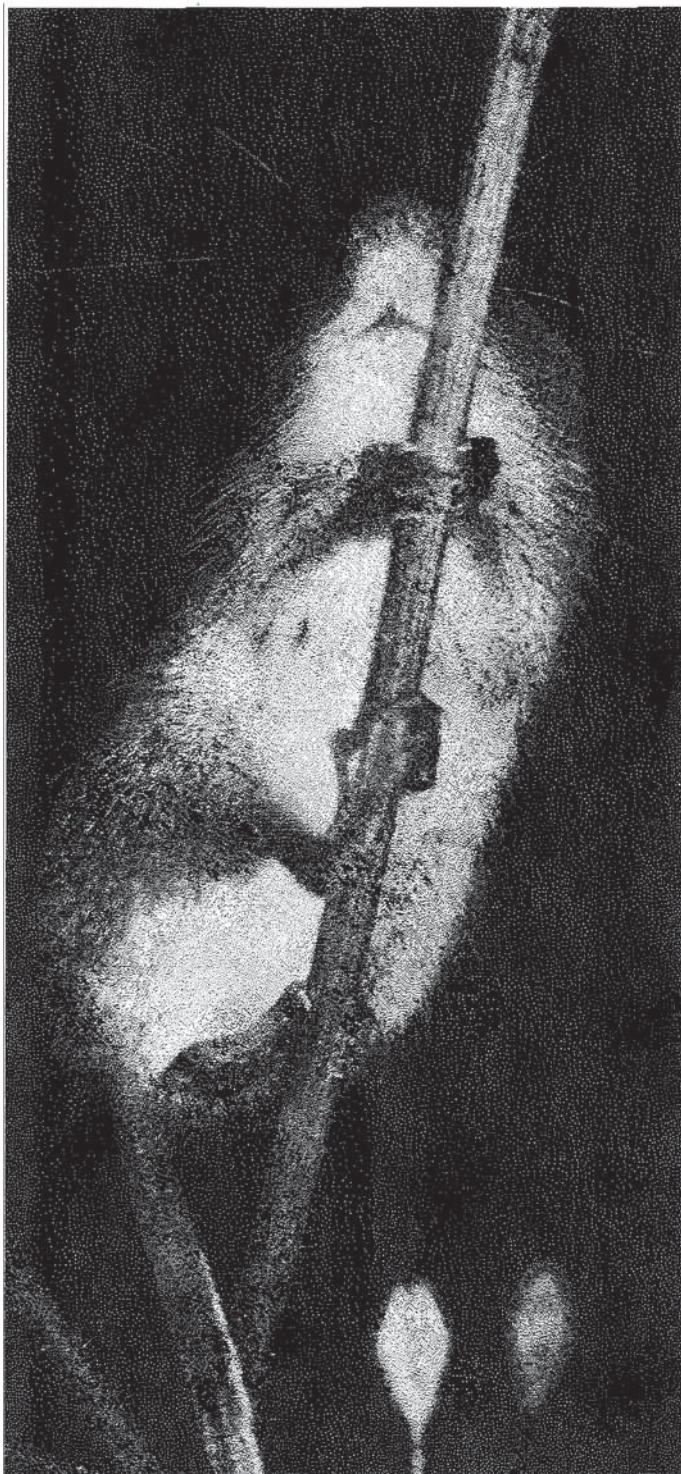
Een gevangen dwergmuis wordt weer vrijgelaten.
Foto: Jan Buys

Tabel 1. Gevangen soorten en hun relatieve talrijkheid

Soort	Procentueel aandeel in de vangsten
Bosspitsmuis	3%
Huisspitsmuis	1%
rosse woelmuis	22%
Aardmuis	22%
Veldmuis	9%
Dwergmuis	23%
Bosmuis	18%
Wezel	1%

Bosspitsmuis	3%
Huisspitsmuis	1%
rosse woelmuis	22%
Aardmuis	22%
Veldmuis	9%
Dwergmuis	23%
Bosmuis	18%
Wezel	1%

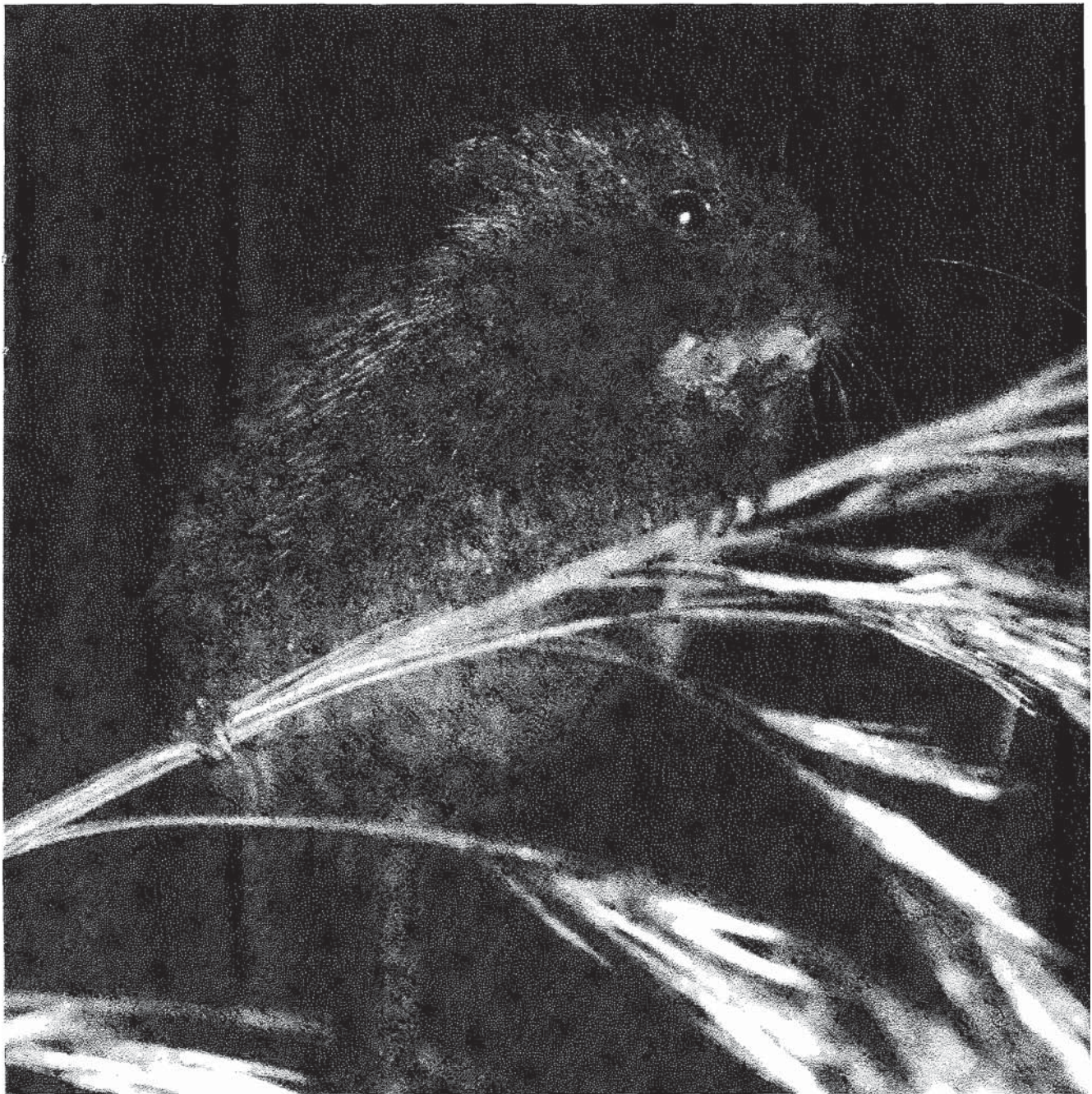

beestje is niet echt algemeen. Böhne (1978) noemt de invloed van de temperatuur en de luchtvochtigheid op de vachtkleur. Hij noemt speciaal de donkere varianten van deze soort in (West-)Friesland en Noord-Jutland en beschouwt deze als ecotypen. Donkere varianten bij de overige Muridae komen geregeld voor, maar van echte vormen van melanisme is alleen een beschrijving bekend van een bosmuis (*Apodemus sylvaticus*) gevangen op 3 mei 1954 in Maarn en in Naturalis bewaard onder registratienummer 12290 (Husson, 1954). Opvallend aan ons zwartje was dat de langere haren van de 'bovenvacht' net als bij de normaal gekleurde beesten zilvergrijs zijn. Tegen de zwarte vacht geeft dat het diertje een soort halo. Verder was het diertje niet geheel zwart: rondom de bek waren de haren grijswit.

Snel lerende wezel

Op één van de vanglocaties, bij Molenpolder, hadden we vier van de vijf vangperioden een wezel in een Longworth-val. Wezels zijn doorgaans continu woest doorrennende exemplaren in de vangzak; valcontroleurs laten het geven van een knipje in de vacht voor latere herkenning daarom meestal achterwege. Bij deze wezel viel op dat het dier zich in de vangzak anders gedroeg: hij hield zich geregeld stil en nam de omgeving scherp in zich op. Daarbij konden we de halsvlek steeds goed onderscheiden. Deze wezel bleek al heel snel door te hebben dat deze doosjes met de deur dicht een gevulde ruif vormen. Al tijdens de eerste controle rolde er naast de

Normaal gekleurde dwergmuis in klimhouding. Foto: Jan Buys

De zwarte van Maarsen. Foto: Jan Buys

wezel ook een onthoofde bosmuis uit. Dit herhaalde zich drie keer in de volgende vangronden. Het is niet duidelijk hoe de wezel en zijn prooi in de val geraakten.

Er zijn drie mogelijkheden:

- 1) de wezel achtervolgt een vluchtende bosmuis die de val inschiet;
- 2) de wezel vangt een bosmuis en gaat een val in om zijn prooi te verorberen;
- 3) de wezel ruikt een gevangen bosmuis en krabbelt halsstarrig aan het valdeurtje, waardoor het toevallig opengaat.

Optie 1 en 3 (mogelijk in combinatie: de eerste keer 1, later 3) zijn het meest waarschijnlijk.

Literatuur

- Böhme, 1978. In: Handbuch der Sauge-tiere Europas p. 296
 Husson, 1954 On a melanistic specimen of the long-tailed field mouse, *Apodemus sylvaticus sylvaticus* (L.) - Extrait de Mammalia, Tome XVIII, nr. 3, p. 329-330

Jan Buys, Silversteijn 53,
 3621 PC Breukelen

ZOOGDIEREN TUSSEN WET EN BESCHERMING

Verslag van het minisymposium

Op 25 oktober 2001 organiseerde de VZZ het minisymposium 'Zoogdieren tussen Wet en Bescherming'. Doel was om samen met provinciale ambtenaren te bezien welke mogelijkheden de Flora- en faunawet, en andere instrumenten, bieden voor het beschermen van zoogdieren. Naar verwachting treedt per 1 april de Flora- en faunawet in werking. Naast het systeem van vrijstellingen en ontheffingen biedt de wet ook een aantal actieve instrumenten voor de bescherming van onze fauna, zoals de Beschermde Leefomgeving en het opstellen van soortbeschermingsplannen. Provincies krijgen meer bevoegdheden voor invulling en toepassing van de Flora- en faunawet. Op het minisymposium hebben vijf sprekers vanuit hun specifieke deskundigheid wensen voor of concrete voorbeelden van beschermingsplannen gepresenteerd. Vervolgens werd in drie workshops gediscussieerd over praktische kansen en problemen van de nieuwe wetgeving op provinciaal niveau. Hieronder volgt een kort verslag. Een uitgebreid verslag van het minisymposium zal binnenkort worden gepubliceerd in een VZZ-mededeling die te koop zal zijn in de VZZ-winkel.

Eerst presenteerde Herman Limpens van de VZZ het concept van het beschermde vleermuisleefgebied. Tot nu toe bestond de beschermingsstatus van vleermuizen uit het beschermen van winterverblijven en de klachtenafhandeling. Vleermuizen gebruiken echter in de loop van de seizoenen (kraamtijd, paartijd, trek en overwintering) een netwerk van leefomgevingen, verblijfplaatsen, vliegroutes door het landschap en (kern)jachtgebieden, dat afhankelijk van de soort enkele tientallen tot vele honderden vierkante kilometers omvat. Zo'n complex leefgebied kan alleen effectief beschermd worden als het gehele netwerk in kaart gebracht en beschermd wordt. Het is dus van groot belang niet alleen individuele winterverblijven, holle bomen of een beekloop te beschermen, maar om actief gebruik te

maken van de mogelijkheden die de nieuwe Flora- en faunawet biedt. Omdat de vleermuis-netwerken vervlochten zijn met alle menselijke netwerken in het landschap, zal het vooral gaan om combinatie van functies.

Hans Hollander van de Provincie Noord-Brabant gaf een overzicht van het instrument Beschermde Leefomgeving (BLO) dat geïntroduceerd is in de Flora- en faunawet. De BLO heeft tot doel kleine afzonderlijke elementen veilig te stellen die van wezenlijke betekenis zijn als leefomgeving van een soort, zoals een houtwal, poel of gebouw. Daarnaast kunnen ook kleine verbindende elementen tussen populaties (stapstenen, corridors) worden beschermd. De aanwijzing tot BLO zorgt hierbij voor een extra verankering van de soortenbescherming op landschapselement- c.q. locatieniveau. Vrijwel alle provincies hebben een voorkeur voor bescherming op basis van vrijwilligheid en geven aan het instrument pas in te zetten indien andere mogelijkheden voor het effectief beschermen van de soort op de betreffende locatie ontbreken of andere instrumenten niet of niet tijdig ingezet kunnen worden.

Sim Broekhuizen van Alterra presenteerde de stand van zaken omtrent status, ecologie en beheer van de boomarter. Analyse van in het verkeer gesneuveld boomarters leert dat er drie gebieden zijn waar regelmatig voortplanting plaatsvindt: de Drents-Friese Wouden, de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. De populatie van de Drents-Friese Wouden is betrekkelijk klein en lijkt op zichzelf te staan, maar schijnt nog wel vitaal. Die van de Utrechtse Heuvelrug lijkt kwetsbaar en op den duur alleen te kunnen voortbestaan bij de gratie van immigratie vanuit de Veluwe. De populatie op de Veluwe lijkt thans nog de enige die ook op lange termijn levenskrachtig is, maar het verlies door verkeersslachtoffers is erg groot. De verschillen in status van de diverse populaties vragen om verschillende accenten in het beheer, variërend van ver-

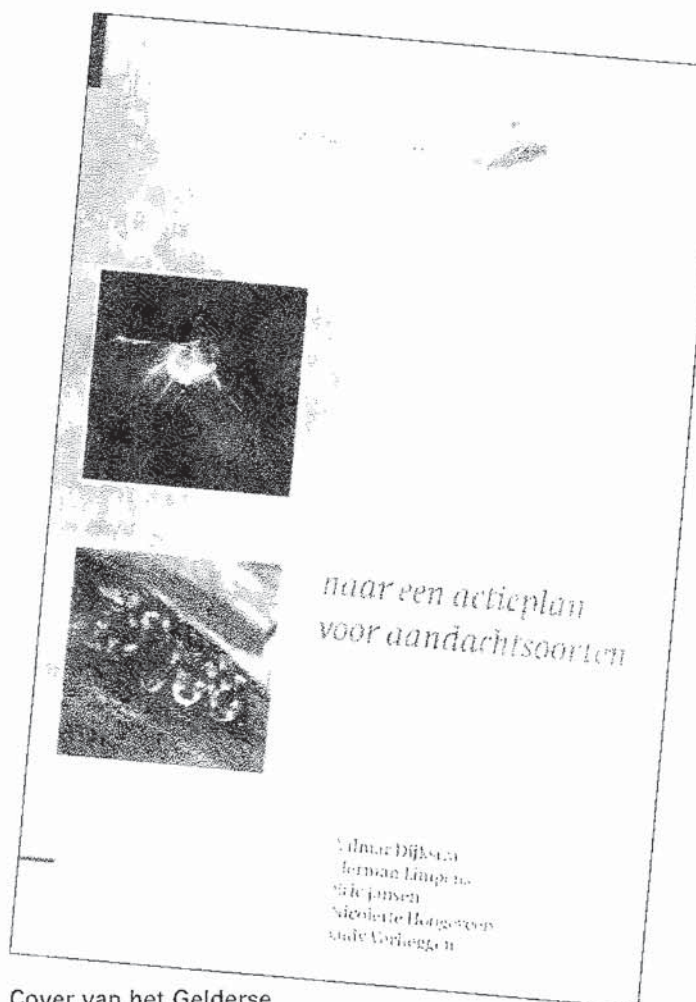
groting van de bosgebieden en het verhogen van de samenhang tussen de afzonderlijke bossen tot het treffen van mitigerende maatregelen om verkeerssterfte te voorkomen.

Theo Dikker van de Provincie Gelderland presenteerde het actieplan vleermuizen in Gelderland, dat is opgesteld ten behoeve van een actief vleermuisbeschermingsbeleid. Het plan geeft inzicht in voorkomen en verspreiding van vleermuizen en in knelpunten en bedreigingen, waarbij mogelijke oplossingen en kansen zijn aangegeven. Het actieplan wordt geïmplementeerd in het gebiedsgerichte en sectorale beleid van de provincie, waarbij gestuurd wordt middels stimulering, subsidiëring en handhaving. Toepassing van aanwijzing als Beschermde Leefomgeving is hierbij te overwegen als veiligstelling van vleermuisverblijven anderszins niet lukt of tekortschiet. Verder wordt momenteel een vleermuisbeschermingsnetwerk opgezet en worden kolonies en jachtgebieden van onder andere franjestaart en meervleermuis gericht geïnventariseerd. Maurice La Haye van de VZZ gaf tenslotte een overzicht van status, ecologie en bescherming van de noordse woelmuis. Dit is een karakteristieke bewoner van moerasgebieden in het westen en noorden van ons land. Wegenaanleg, verdroging, aanleg van jachthavens en vernietiging van habitat (rietvegetaties) zorgen al jaren voor een gestage achteruitgang. Ondanks zware bescherming door de Natuurbeschermingswet en de Habitatrictlijn gaat het nog steeds slecht met deze soort. Alleen een landelijke aanpak van de problematiek kan deze soort behoeden voor uitsterven. Momenteel wordt een beschermingsplan voor de noordse woelmuis opgesteld.

Na de lezingen zijn drie workshops gehouden waarin gediscussieerd werd over nut en noodzaak van het inzetten van het instrument Beschermde Leefomgeving, over de link tussen onderzoek en effectieve soortbescherming en over de implementatie van de Habitatrictlijn voor soortbescherming. Na afloop van de workshops zijn de resultaten plenair gepresenteerd. Uit het minisymposium komt naar voren dat er nog veel onduidelijkheid bestaat bij provincies en gemeenten over de uitvoering van de Habitatrictlijn. Bescherming van soorten binnen de Habitatrictlijn wordt hierbij conserverend opgevat,

zodat achteruitgang van gebieden door autonome ontwikkelingen moeilijk te keren is en natuurontwikkeling of herstel juist moeilijk te realiseren is. Bij toetsing van de Habitatrictlijn is onvoldoende ecologische kennis aanwezig om dit goed uit te voeren. Een aanvullend probleem hierbij is dat aansturing over de invulling van onderzoek vaak subjectief gebeurt zonder een planmatige aanpak.

Bescherming dient uit te gaan van een actieve aanpak via draagvlakvergroting, stimulering en voorlichting. De Beschermde Leefomgeving kan hierbij alleen ingezet worden in noodsituaties ten behoeve van de noodzakelijke handhaving en om duidelijkheid te scheppen ten aanzien van de beschermingsstatus van een locatie of landschapselement.

Cover van het Gelderse vleermuisrapport.

Roel May, Frankenveld 2,

ZIEKE ROSSE WOELLEN IN HET VIJLENERBOS

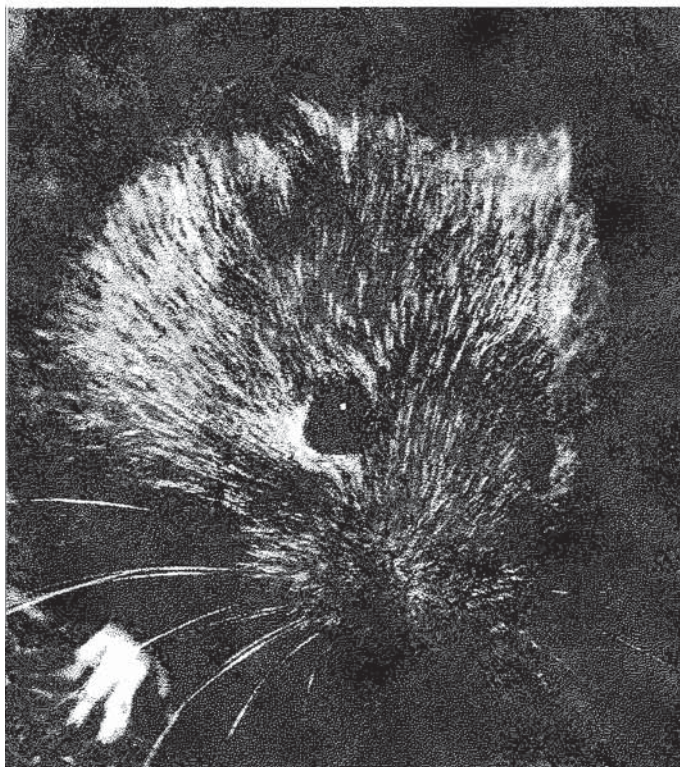
In de maand augustus 2001 heeft de Zoogdierenwerkgroep van de JNM Nederland weer een kamp georganiseerd in Zuid-Limburg met als doel de populatie grote bosmuizen in een deel van het Vijlenerbos te onderzoeken. Het vangen van grote bosmuizen was zeer succesvol en de rosse woelmuis was zeer goed vertegenwoordigd. Na een aantal dagen begonnen we rosse woelmuizen te vangen die er gehavend uitzagen en er was zelfs een sterfgeval. Naarmate het onderzoek vorderde, vingen we steeds meer rosse woelmuizen met kale plekken en ziekteverschijnselen. Uiteindelijk vingen we in totaal vierenveertig rosse woelmuizen waarvan negentien mannelijk, vijftientwintig vrouwelijk en tweeëntwintig zieken (niet meegeteld in het totaal). Door het hoge aantal zieken hebben we de ziekte in verschillende stadia kunnen waarnemen en ook een aantal muizen van kaal tot dood kunnen volgen, al kunnen we er niet absoluut zeker van zijn dat het hier steeds hetzelfde individu betrof. Dit doordat we de muizen markeerden door het wegnippen van een plukje vacht.

Uiteindelijk hebben we het vermoedelijke ziekteverloop kunnen vaststellen: De muis krijgt kale plekken, beginnend op het achterlijf. Binnen een aantal dagen wordt de muis dan sloom en begint verlammingverschijnselen te vertonen aan de achterpoten. Ondanks de verlamming lijkt de muis volledig bij bewustzijn, want eenmaal vrijgelaten probeert hij te vluchten. Hij kan echter alleen maar trage rondjes draaien, de achterpoten achter zich aanslepend. Als de verlamming eenmaal is opgetreden, sterft de muis binnen enkele uren.

We denken aan een ziekte en niet aan vergiftiging, om een aantal redenen. Het onderzoek vond plaats in het bos op grote afstand van huizen en boerenbedrijven. Er was een groot aantal muizen met de eerder beschreven symptomen en vanwege de hoge muizendichtheid is het aannemelijk dat er een epidemie uitbreekt.

In de tijd dat ik me bezighoud met het onderzoek naar muizen, heb ik nooit eerder iets vergelijkbaars gezien. Ik heb met een aantal ervaren veldwerkers gesproken over dit geval. Geen van deze mensen heeft ooit iets dergelijks gezien en ze konden geen verklaring geven voor de oorzaak van de ziekteverschijnselen. Of er werkelijk sprake is geweest van een ziekte blijft dus nog onduidelijk.

Rosse woelmuis. Foto Dick Klees

Naschrift van de redactie:

navraag bij enkele deskundigen binnen de VZZ leverde in eerste instantie veel nieuwe vragen op, o.a. over de aanwezigheid van endo- en ectoparasieten. Helaas bleken geen dode muizen bewaard te zijn en ook waren de foto's mislukt.

Oproep aan de lezer: wie weet meer over deze (of vergelijkbare) ziekteverschijnselen bij rosse woelmuizen of andere kleine knaagdieren? Foto's? Onderzoeksgegevens? Reacties graag naar redactie.zoogdier@vzz.nl

Machiel van Veen

WAARNEMINGEN

Weer een boommarter in het Rivierengebied!

De boommarter is een van de zeldzaamste en geheimzinnigste zoogdieren van Nederland. De afgelopen jaren is dankzij het speurwerk van de Boommarter-Werkgroep - Nederland en onderzoek van Alterra (voorheen IBN) veel meer bekend geworden over het reilen en zeilen van de boommarter in Nederland. De gevonden verkeersslachtoffers vormen een andere belangrijke bron van informatie. Jaarlijks worden tussen de 20 en 30 verkeersslachtoffers gemeld, die voor het grootste deel gevonden zijn op en langs de (snel)wegen van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. Meldingen van doodgereden boommarters van buiten deze gebieden zijn zeldzaam.

De melding van een steenmarter uit het rivierengebied ten oosten van Gorinchem (Gorkum), was dan ook reden om nadere informatie op te vragen. Gelukkig was 'bewijsmateriaal' in de vorm van foto's aanwezig. Het bleek te gaan om een (jong) mannetje (zie foto). De onfortuinlijke boommarter was gevangen in een schuur, nadat herhaaldelijk eieren, kuikens en kippen verdwenen waren. Om de overlast te bestrijden was een rattenklem geplaatst, omdat de eigenaar van de schuur dacht dat bruine ratten de oorzaak waren. Helaas heeft de boommarter de vangactie niet overleefd en is het dier weggegooid, nadat enkele foto's gemaakt waren. De vanger, die de marter niet direct kon thuisbrengen (in de omgeving komen ook bunzing en Amerikaanse nerts voor), heeft vervolgens een beheerder van het Zuidhollands Landschap inge-

schakeld (René Garskamp). Die heeft het dier als 'steenmarter' aangemeld bij de Zoogdierdatabank. Deze aanmelding is niet zo merkwaardig, omdat het betreffende dier werd gevangen in een schuur (biotoop steenmarter) en omdat de steenmarter als cultuurvolger de laatste jaren met een flinke opmars bezig is.

De afgelopen 10 jaar zijn al vaker boommarters in het rivierengebied gemeld (zie voor een overzicht Müskens et al., 2000), waarbij het altijd ging om jonge mannetjes. De dieren zijn vermoedelijk afkomstig van de Veluwe of de Utrechts Heuvelrug. De bovenstaande vondst kan erop duiden dat op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug geen ruimte is voor jonge mannetjes om een territorium te vestigen. De dieren

worden daardoor gedwongen om elders hun heil te zoeken en kunnen daarbij op onverwachte plaatsen opduiken. Het is onwaarschijnlijk dat een afname van geschikt leefgebied zorgt voor het wegtrekken van dieren, omdat de bossen op de Veluwe en Utrechtse Heuvelrug steeds ouder worden en daarmee geschikter voor de boommarter. Op hun zoektocht naar een nieuw territorium worden door boommarters aanzienlijke afstanden overbrugd en flinke barrières als de Nederrijn en zelfs het Amsterdam-Rijnkanaal overgestoken. De boommarter bij Gorkum vormt daarop geen uitzondering.

Voor gebiedsuitbreiding van de boommarter vormt de nieuwe Flora- en Faunawet (die ingaat op 1 april 2002) mogelijk een groot gevaar. In deze nieuwe wet is het afgeven van ontheffingen voor het bestrijden van steenmarters bij overlast gedelegeerd naar de provincies. In de oude Natuurbeschermingswet adviseerde LASER (een onderdeel van het ministerie van LNV) de provincies over het al of niet afgeven van

Foto René Garskamp

vergunningen, maar zo'n advies is met de inwerkingtreding van de nieuwe Flora- en Faunawet niet meer nodig. Het is de vraag in hoeverre bij de provincies voldoende kennis aanwezig is over de verspreiding en vooral ook het herkennen van boom- of steenmarters in hun provincie. Tot op heden zijn de verspreidingsgebieden van boommarter en steenmarter ruimtelijk redelijk gescheiden, met uitzondering van de kleine en kwetsbare populatie boommarters in het Drents-Friese woudengebied. De steenmarter breidt zich echter sterk uit, met name vanuit het oosten van Nederland in westelijke richting. Daarom heeft het KAD (Kennis- en Adviescentrum Dierplagen) op aandringen van de VZZ een cursus ontwikkeld voor het omgaan met schade door (steen)marters. Een hoop overlast is immers te voorkomen door (steen)martervriendelijke maatregelen te treffen, waarbij het dier niet wordt gedood. Hopelijk zijn de provincies terughoudend in het afgeven van vergunningen ter bestrijding van (steen)marters en zal vooral gezocht gaan worden naar diervriendelijke middelen om de overlast te verhelpen. Voor de provincies is het van belang zich te verdiepen in de ecologie van de steenmarter en boommarter en ervoor te zorgen dat voldoende kennis over beide soorten aanwezig is binnen het provinciale ambtenarenapparaat. Daar zal zowel de steenmarter als de boommarter bij gebaat zijn!

Meldingen van boommarters in heel Nederland en meldingen van steenmarters buiten oost-Nederland blijven zeer interessant en kunnen altijd aangemeld worden bij de VZZ: zoogdier@vzz.nl. Meldingen van (boom)marters op de Veluwe of de Utrechtse Heuvelrug kunnen het beste rechtstreeks doorgegeven worden aan Alterra: g.j.d.m.muskens@alterra.wag-ur.nl. Meldingen van marters in

België kunnen gemeld worden bij het Marternetwerk: Koen. VanDenBerge@lin.vlaanderen.be.

*Maurice La Haye,
Kastanjehof 14, 6533 BX Nijmegen*

Literatuur

Muskens, G.J.D.M. & S. Broekhuizen & H.J.W. Wijsman (2000). De verspreiding van de boommarter *Martes martes* in Nederland, in het bijzonder de periode 1989-1999. *Lutra* deel 43, nr 2, pag. 81-92.

Interactie tussen bunzingen en bevers in de Biesbosch

Bunzing. Foto Rollin Verlinde

Hoewel het al enkele jaren geleden is, is onderstaande waarneming te leuk om deze aan de lezers van Zoogdier te onthouden. Het kon eigenlijk niet uitblijven dat tijdens de aantalsmonitoring van de bever in de Biesbosch, tegelijkertijd bever en bunzing werden waargenomen. Op 16 juli 1997 was het dan zover.

Nadat eerst al een volwassen bunzing van de ene oever naar de andere oever is gezwommen (25 tot 30 m) om vervolgens te verdwijnen in de takken van een wilgenstruik met daarin een beverburcht, worden een aantal bevers actief en blijven bij de burcht rondhangen. Om 22:40 uur is schuin achter de boot het breken van oude rietstengels en de typische 'mok'-geluiden te horen. De ervaring in voorgaande jaren leerde, dat er dan een vrouwtje bunzing in aantocht is met haar kroost. Na enkele minuten komt inderdaad het vrouwtje in beeld, terwijl ze in de takken van een wilgenstruik klimt. Het vrouw-

tje beweegt zich behendig naar het uiteinde van de tak en wordt gevolgd door zes enigszins stuntelende jongen van circa negen weken oud. Vanaf het uiterste puntje van de tak kiest het vrouwtje het ruime sop, gevolgd door vier van de zes jongen. Ze zwemmen richting de struik met de beverburcht. Tegelijkertijd zijn bij de burcht een volwassen bever en drie jaarling bevers te zien. Als het vrouwtje bunzing bij de 'burchtstruik' is, schrikken de bevers. Zij slaan met hun staart op het water, waarna de bunzingen beginnen te krijsen. Het vrouwtje bunzing klimt zo snel mogelijk in de verst uitstekende takken van de 'burchtstruik', draait zich om en plukt de jongen uit het water. Zowel het vrouwtje bunzing als de bevers maken luid sissende geluiden en de bevers blijven af en toe met hun staart op het water slaan.

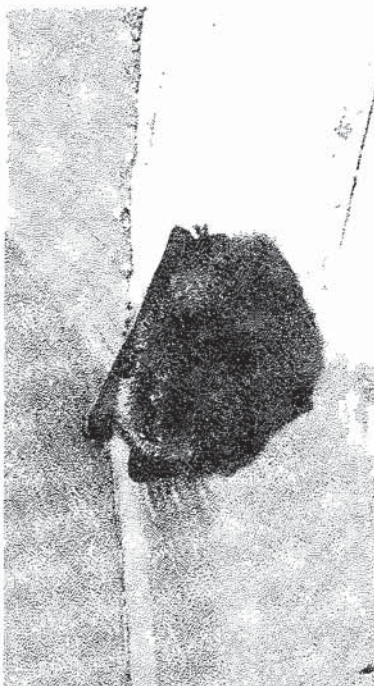
Intussen hangen in de struik

naast de boot nog steeds twee jonge bunzingen, die verloren om hun moeder jammeren. De bunzingen die zijn overgestoken trekken zich terug in de burchtstruik. Aan de mokgeluiden van het vrouwtje te horen, blijven ze bij de burcht hangen. Na tien minuten (23:00 uur) steekt het vijfde jong over en als het op enkele meters van de burchtstruik is, komt het vrouwtje bunzing weer in beeld. Ze gaat het water in, zwemt het jong tegemoet, grijpt het in de nek, zwemt terug en klimt via takken het water uit, de burcht op. De bevers houden zich inmiddels luid sissend gedeisd in het water onder de struik. Daarna is het vrouwtje met de overgestoken jongen vertrokken. Naast de boot hangt nog één jong (het zesde) in de wilgen te jammeren, maar bovendien is tegelijkertijd het jammeren van een zevende(!) jong te horen op de oever onder de struik. Na enkele minuten kiest het zesde jong vanuit de takken uiteindelijk toch het ruime sop en zwemt naar de burchtstruik. Als het jong circa 5 meter onderweg is, begint het zevende jong luid te jammeren. Het zwemmende jong reageert daarop door om te draaien en weer terug te zwemmen naar de wilgentak. Zodra hij uit het water klautert, gaat het zevende jong het water in en zwemt naar de burchtstruik. Enkele meters voor de burchtstruik aangekomen, komt er een jaarling bever in beeld die recht op de jonge bunzing af zwemt. De veel grotere jaarling zwenkt uiteindelijk net voor het jong af en zwemt onder de burchtstruik, terwijl de jonge bunzing via de takken uit het water klimt en uit beeld verdwijnt. Tien minuten later is aan de mokgeluiden te horen dat het vrouwtje bunzing met de jongen weer de burcht nadert en aannemelijk is dat ze het jong nog heeft opgepikt. Van het jong dat uiteindelijk niet is overgestoken, is tot aan het einde van de observatie (23:40

uur) niets meer vernomen. Ook de bevers hielden zich, wellicht geïntimideerd, gedeisd.

Vilmar Dijkstra,
Dijkstraat 68, 6828 JS Arnhem

Zomerwaarnemingen van ingekorven vleermuizen

(*Myotis emarginatus* (Geoffroy, 1806)). Foto Ludy Verheggen

Bij het afhandelen van een melding in Hulsberg in het kader van het netwerk van vleermuiswerkers in Limburg, werd op 7 oktober 2001 een vrij hangende vleermuis aangetroffen, die op een vrij lichte plaats aan de nokbalk hing van een hoog afdak van een woonhuis. Het bleek te gaan om een ingekorven vleermuis.

Het vrij hangen aan het daglicht van solitaire mannetjes wordt door Arthur & Lemaire (1999) beschreven. In tegenstelling tot de vrouwtjes in de kraamkamers, zoeken de mannetjes niet altijd een donkere verblijfplaats op: ze hangen soms zelfs op plekken die recht

door de ondergaande zon beschreven worden. Zij zoeken deze hangplekken op aan het begin van het zomerseizoen en verlaten deze weer tussen half oktober en begin november, waarbij zij de laatste dagen, dat ze aanwezig zijn, bijna alle plekken opzoeken die op het zuiden zijn geëxponeerd om optimaal te profiteren van de zonnewarmte. Het eerste exemplaar verscheen op 26 juni en na 19 oktober was de plek weer verlaten.

Het exemplaar in Hulsberg werd pas veel later in het jaar (medio september) voor het eerst gezien, toen het uitgeput onder de hangplek op het terras van het betreffende woonhuis lag. Onbekend is of het er ook al eerder aanwezig was, maar tot september onopgemerkt is gebleven. Op 27 oktober bleek de hangplek verlaten.

Het is interessant, dat dit soort hangplaatsen in Frankrijk in het najaar ook als paarplek gebruikt worden. Van eind september tot eind oktober worden vaak twee of zelfs drie individuen samen hangend waargenomen (Arthur & Lemaire, 1999). Dit is in Hulsberg niet vastgesteld.

Wellicht berust een deel van de zomerwaarnemingen van de ingekorven vleermuis in Limburg (Verheggen, 2000) op het hierboven beschreven gedrag van de mannetjes. Op een andere hangplaats in Moortveld hangt al enkele jaren een solitaire ingekorven vleermuis onder gelijke condities boven het terras van een woonhuis. Dit beest hangt er echter al in mei. Deze mannetjes bevinden zich ten zuiden van de kraamkolonies in Echt en Mariahoop (Vergoossen & Buys, 1997). Dat is een strategische plaats, aangezien een groot deel van de vrouwtjes uit deze kolonies in het najaar naar het zuiden trekt om te overwinteren.

Literatuur

Arthur, L., & M. Lemaire, 1999. Les Chauves-souris, maitresses de la nuit. Delachaux et Niestlé,

Lausanne.
Vergoossen, W.G. & J.C. Buys, 1997. Ingekorven vleermuis *Myotis emarginatus* (Geoffroy, 1806). In: Limpens, H., K. Mostert & W. Bongers, 1997. Atlas van de Nederlandse Vleermuizen. KNNV: 83-90.
Verheggen, L., 2000. Alweer een ingekorven vleermuis. Zoogdier 11(4): 27-28.

Alf Keulen,
Vloedstraat 12, 6361 XH Nuth
Ludy Verheggen,
Lijsterbeslaan 22, 6241 AN Bunde

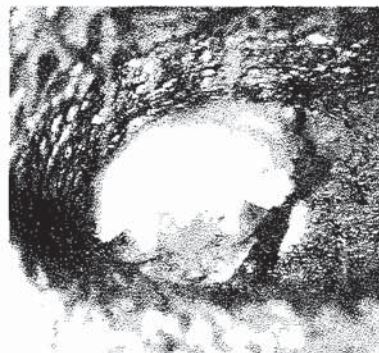
Rousettus leschenaultii in Groningen.

Op 17 november 2000 werd door een bedrijf aan de oostkant van de stad Groningen gemeld dat er een vleermuis was gevonden met een spanwijdte van „wel 40 centimeter“. De gemelde vleermuis bleek niet de verwachte laatvlieger te zijn, maar een tropische vleermuis van het genus *Rousettus*.

Het dier kon worden gedetermineerd als *R. leschenaultii*, een Aziatische soort. Er zijn twee eerdere waarnemingen bekend van tropische vleermuizen in Nederland, namelijk in maart 1994 in Assen en in augustus 1997 in Rotterdam. In beide gevallen betrof het een nijlroutette (*Rousettus egyptiacus*), een soort uit Afrika en het Arabisch gebied. In alle gevallen is het onbekend hoe de dieren in Nederland terecht zijn gekomen. Verstekelingen op een schip, ontsnapte huisdieren, de nieuwste lichting asielzoekers of toch het broeikas-effect? Meer informatie over het dier uit Groningen is te vinden in de nieuwsbrief van de Vleermuiswerkgroep Nederland (nr. 38, jrg. 13 (2001) nr. 3).

Rob Koelman, Alexanderstraat
2A, 9724 JW Groningen,
Vleermuiswerkgroep Groningen-

Rousettus. Foto Harry Tielman,
Groninger Dagblad

Witte Franjestaart. Foto Jan Mager

Witte Franjestaart

Tijdens de wintertelling van vleermuizen op 23 november 2001 werd een witte Franjestaart aangetroffen in een object van Natuurmonumenten in Drenthe. Op de foto is te zien hoe wit de Franjestaart is. Het snuitje is vleeskleurig. Zijn er al eens eerder witte Franjestaarten aangetroffen tijdens de wintertellingen?

Jan Mager,
vleermuiswerkgroep Drenthe
Email: bremag@rendo.dekooi.nl

ROSSE VLEERMUIZEN JAGEN OVERDAG

Op vrijdag 28 september 2001 was ik van 16.00-18.00 uur in het infiltratiegebied bij Castricum, Noord-Holland (Amersfoortcoördinaten 102-506). Het was ongeveer 19 °C, er woei een zwakke wind ZW 2-3B en er was wat hoge sluierbewolking. Al spoedig ontdekte ik twee Rosse vleermuizen (*Nyctalus noctula*) die op ongeveer 50-200 m hoogte aan het jagen waren. Ze vlogen ogenschijnlijk ongericht rond, legden flinke afstanden af en verdwenen regelmatig uit het (verrekijker) zicht. Het totale foerageergebied besloeg een gebied tussen de bosrand en de zeereep en was naar schatting ten minste twee kilometer lang en anderhalve kilometer breed. Hoewel ik niet de indruk kreeg dat ze graag bij elkaar in de buurt bleven en elk individu zijn eigen route leek te vliegen, ontdekte ik toch regelmatig nummer twee bij toeval, terwijl ik nummer een met de kijker volgde. Rond 18.00 uur zag ik zelfs een groepje van zes exemplaren die als boerenzwaluwen op ongeveer 30 m hoogte boven een van de kanalen aan het jagen waren. Ik vermoed dat de twee 'lange-afstandsjagers' zich hierbij hadden gevoegd want die kon ik niet meer ontdekken.

Op zaterdagochtend 29/9/2001 werden op vrijwel dezelfde locatie zelfs tien rosse vleermuizen waargenomen die eveneens in een klein groepje als zwaluwen rondvlogen. Op zondag 30/9/2001 waren er nog steeds vijf aanwezig.

Op 12/10/2001 waren er bij ZW 2 en 20°C om 13.30 uur opnieuw twee rosse vleermuizen aan het foerageren, en op 14/10/2001 in het vroege ochtendlicht bij 16°C eveneens twee.

Het verschil in manier van vliegen was opmerkelijk: op de lange trajecten kwamen de vleugels niet boven het horizontale vlak maar werden ze tot ver onder het lichaam doorgeslagen en raakten de punten

elkaar bijna (ongeveer als bij een vliegende koekoek), terwijl bij het groepsfoerageren een veel ondiepere vleugelslag werd gebezigd, meer als een Watervleermuis (*Myotis daubentonii*).

Weliswaar worden Rosse vleermuizen vaker overdag waargenomen, maar de veronderstelling voor dit toch wel uitzonderlijke gedrag is dat deze individuen uit hun dagverblijf zijn gejaagd of anderszins zijn verstoord. Hoewel met name uit het buitenland waarnemingen bekend zijn van groepen van 10-100 of zelfs meer rosse vleermuizen die overdag in zuidelijke richting vliegen (zie bijvoorbeeld Boonman et al. 1997 p. 174 voor literatuurverwijzingen) is het ook daar een vrij uitzonderlijk verschijnsel (Röbel 1982). Ook in Nederland worden af en toe overdag waarnemingen van rondvliegende vleermuizen gedaan: zo werden tussen 25/9/1994 en 21/10/1994 verspreid door het land in totaal 36 rosse vleermuizen gemeld, de meeste in zuidelijke richting vliegend (Boonman et al. 1994 p. 174). Ik vraag me sterk af of deze dieren werkelijk in zuidelijke richting verdwenen, oftewel op trek waren, of dat ze gewoon zeer lange foerageertrajecten aflegden zoals de vleermuizen bij Castricum, maar de waarnemers gezien de tijd van het jaar automatisch veronderstelden met trekkende vleermuizen te maken te hebben. Hoe het ook zij, een feit is dat de Rosse vleermuizen bij Castricum blijkbaar niet op trek waren maar duidelijk op een locatie aan het jagen waren. Overigens nam ik tezelfdertijd ook diverse jagen-de roofvogels (waaronder sperwers en haviken) waar.

De reden voor overdag trekken of jagen van notoire nachtdieren is onbekend. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat dit gedrag tijdens de trekperiode met name wordt vertoond na een langdurige perio-

de met koud, winderig en/of regenachtig weer. Inderdaad was het ten tijde van de hierboven beschreven waarnemingen prachtig weer na een langdurig slechte periode. Omdat vleermuizen die 'van plan zijn' over een grotere afstand te trekken vermoedelijk een vetvoorraad aanleggen, evenals trekkende vogels, is het mogelijk dat ze niet voldoende hebben kunnen opvetten en moeten bijfoerageren om de geplande afstand te kunnen overbruggen. Het verschijnsel is misschien wel algemener dan we nu denken. Weliswaar zijn tijdens de vele tienduizenden uren die vogeltrektellers in de zeereep hebben doorgebracht hooguit een handjevol vleermuizen waargenomen, maar dat ging dan misschien ook wel om vleermuizen die over zee trokken of erboven verdwaald waren en niet voor het licht worden land hadden bereikt. De zeereep is voor vleermuizen vermoedelijk een onaantrekkelijke plaats om te jagen.

Het lijkt mij de moeite om alle waarnemingen van overdag vliegende, gedetermineerde en ongedetermineerde, vleermuizen door te geven en niet alleen die tijdens het voor- of najaar, teneinde een beter inzicht te krijgen in de frequentie van dit verschijnsel.

Guido Keijl, Brederodestraat 16a
1901 HW Bakkum

Literatuur

- Boonman A.M., W. Bongers & P. Twisk 1997. Rosse Vleermuis *Nyctalus noctula* (Schreber, 1774). Pp. 172-182. In: H. Limpens, K. Mostert & W. Bongers. Atlas van de Nederlandse vleermuizen. Onderzoek naar verspreiding en ecologie. KNNV, Utrecht.
- Röbel D. 1982. Tagbeobachtungen vom Abendsegler (*Nyctalus noctula*). *Nyctalus* (Neue Folge) 1: 445-446.

HYPERLINK

WEBSITES

DER

BAUMMARDER

Beheerder: Holger.

Besuch, Hamburg.

Adres: <http://www.geocities.com/SoHo/Studios/8333/index.html>

Onderwerp: boommarter.

Talen: Duits.

Der Baummarder
Ressourcen zur Biologie von Martes martes

Het is al moeilijk om een boommarter in het wild te zien te krijgen, maar het blijkt al even moeilijk een degelijke website over dit dier op het internet te vinden. Na lang zoeken heb ik in Duitsland uiteindelijk eentje in het vizier gekregen. En al mag die er op het eerste zicht best wezen, toch lijkt de site al gauw op een bepaald niveau te blijven steken. Op het ogenblik van raadpleging was hij al lange tijd niet meer grondig bijgewerkt, hetgeen wordt bevestigd door het schrale overzicht van nieuwigheden. Het gebrek aan actuele elementen wordt enkel goedgemaakt door de vaste rubrieken die van de obligate beeldengalerij tot uitgebreide literatuurlijsten en boekuitreksels reiken. De creatieve bloedarmoede wordt verdoezeld met een veelheid aan verwijzingen naar aanverwante roofdiersoorten - vooral over Europese nerts en steenmarter - en met links naar weinigzeggende rubrieken met twee veelgestelde vragen ('FAQs'), één enkele recensie van een boek - over de reuzenotter dan nog - en links naar sites waar nauwelijks een boommarter, laat staan een andere zogende boomkruiper, terug te vinden is. Mocht de auteur zijn licht in het buitenland opsteken dan zou hij beslist een stuk beter scoren. De door hem aangekondigde 'Mustelid Awareness Award' zou dan alvast aan hem een flinke kluit hebben.

EURONERZ

Beheerder: Verein zur Erhaltung des Europäischen Nerzes - EuroNerz e.V.

Adres: <http://www.euronerz.de/>

Onderwerp: kweekprogramma Europese nerts.

Talen: Duits.

Als het dan toch niet lukt met die boommarter-site dan surf ik maar meteen door naar een nog grotere onbekende: de Europese nerts. Door zijn Amerikaanse verwant - de mink - die vooral onze Britse vrienden plaagt, zou je bijna vergeten dat de soort nog bestaat. Van zijn oorspronkelijk leefgebieden die zich van het oosten van Spanje tot aan de Oeral en van Centraal-Finland tot aan de Zwarte zee uitstrekten, zijn nauwelijks enkele buitenverblijfsjes overgebleven. Het lijkt als zoe-

ken naar een speld in de hooibergen van West-Frankrijk, Noord-Spanje, Wit-Rusland en de Roemeense Dounadelta, waar de restbestandjes zich schichtig hebben teruggetrokken. Ze tellen nauwelijks enkele duizenden dieren. EuroNerz heeft zich over deze vluchteling ontfremt en verenigt een nog kleinere groep mensen die door de onderzoeksactiviteiten van de universiteit van Osnabrück aan de Europese nerts verknocht zijn geraakt. Enkele van hen hebben zich in de moeilijke kweek van de soort vastgebeten in de hoop later dieren opnieuw in de natuur los te laten. Hun hele opzet wordt op de website uitvoerig toegelicht. En omdat een sneer naar die vervelende Amerikaanse broer niet mag ontbreken, surf ik in één zucht door naar www.minkforschung.de - een stek over de uitbreiding van de Amerikaanse mink in het Duitse Beieren - al is dat dan vooral vanwege de leuke, interactieve manier van de voorstelling van waarnemingen.

BATHEAD'S HOME PAGE

Beheerder: Scott

Pedersen - Department

of Biology &

Microbiology South

Dakota State University.

Adres: <http://www.abs.sdstate.edu/bio/pederses/Bathead>

Home/Bathead.html

Onderwerp: vleermuizen in militaire dienst.

Talen: Engels.

Met de afbeeldingen van vleermuizen op postzegels dacht ik in een vorig nummer van Zoogdier zo wat het summum van de dierenverzamelingen gevonden te hebben, maar dat is buiten de waard Pedersen gerekend. Deze kalende Amerikaanse vleermuizenonderzoeker, die zichzelf "bathead" noemt, heeft zich hobbymatig verdiept in het verzamelen van afbeeldingen van vleermuizen op militaire insignes en allerhande wapentuig. Zijn lijst omvat al meer dan 270 afbeeldingen, maar naar eigen zeggen is hij nog niet aan het einde van zijn Latijn. Zijn site is een merkwaardige combinatie van informatie over militair wapentuig dat vleermuizen namen draagt en toelichting bij zijn onderzoek dat meer dan alleen om vleermuizen gaat. De vleermuizen in militaire dienst "geleiden" u naar enkele interessante stekken op zijn site. En dat sterke werkwoord mag u letterlijk nemen, want het verwijst naar een uitzonderlijk verhaal over vleermuizen die bij wijze van experiment door de Navy van kleine bommen werden voorzien, met de bedoeling de Japanners tijdens

de grote oorlog een verrassing te bezorgen. De atoombom leek echter meer geschikt, waardoor het initiatief uiteindelijk niet van de grond geraakte. In het boek "Bat bomb" van Couffer (1992) kan je het meer in detail nalezen.

DIGITALE PUBLICATIES

ACTIEPLAN 'EURASIAN INSECTIVORES AND TREE SHREWS'

Auteur: R. David Stone, IUCN/SSC Insectivore, Tree Shrew and Elephant Shrew Specialist Group.
Adres: <http://members.vienna.at/shrew/itsesAP95-cover.html>

Onderwerp: internationaal beschermingsplan voor spitsmuizen.
Taal: Engels.

De vele werkgroepen van de internationale IUCN-Species Survival Commission die met de bescherming van bedreigde dier- en plantensoorten zijn begaan, brengen regelmatig verslag uit over de toestand van de verschillende soortengroepen en de activiteiten er rond. Af en toe resulteert dat in een actieplan voor de een of andere zoogdiergroep. Ondertussen zijn reeds verschillende actieplannen opgemaakt onder meer voor otters, beren, walvissen, hondachtigen, haasachtigen, zeehonden, herten en dies meer. In 1995 zag ook een actieplan voor Euraziatische spitsmuizen en boomspitsmuizen het levenslicht - ook al hebben beide groepen niets met elkaar gemeen. Het verschaft inzicht in de taxonomie, verspreiding en beschermingsstatus van bijna 200 soorten. Met het plan wordt een poging gedaan om prioriteiten vast te leggen naargelang de behoefte aan bescherming. Dat dient te resulteren in een actief beschermingsbeleid. De actieplannen zijn in principe enkel in boekvorm verkrijgbaar, maar uitzonderlijk is nu ook van voornoemd plan een digitale versie op het internet aanwezig. Profiteer er dus van vooraleer het helemaal gedateerd is.

CD-ROMS

BAUBUCH FLEDERMÄUSE

Auteur: Markus Dietz & Marion Weber - Arbeitskreis Wildbiologie Justus-Liebig-Universität Giessen
Adres: Justus-Liebig-Universität Giessen e.V., Heinrich-Buff-Ring 25, D-35392 Giessen
<http://www.batline.de>
Anderwerp: ideeën voor vleermuisvriendelijk bouwen.
Taal: Duits.

Het wordt stilaan een hype om een boek van een bijbehorende CD te voorzien. Een slim handigheidje lijkt me, want het geeft een extra dimensie

aan mijn leesplezier en vergemakkelijkt desgevallend het onderzoekwerk. Ook biedt het de mogelijkheid extraatjes in te bouwen die je in een boek moeilijk kwijtraakt. Het is bedoeld voor een brede doelgroep die aan bouwen of verbouwen toe is en dit zowel uit interesse als professioneel. Uitzonderlijk ligt de klemtoon niet alleen op de verbouwing of aanpassing van oude gebouwen maar meer nog op (ver)nieuwbouw.

Doorgaans gaat het met dit soort publicaties als met een boekverfilming. Als je eerst het boek gelezen hebt, dan komt de CD-rom maar minnetjes over. Maar ditmaal is dat geenszins het geval. Het boek is losbladig en middels tabbladen in verschillende hoofdstukken onderverdeeld. Het volgt geheel de structuur van de CD-rom - of is het andersom? De uitzonderlijk fraaie presentatie van de digitale informatie zorgt voor een goede toegankelijkheid en een meer dan degelijk overzicht en biedt duidelijk meer dan een samenvatting van het boek. Het ontbreekt weliswaar aan interactie tussen beide, maar een afzonderlijk gebruik is evengoed als een voordeel te aanzien. Ten behoeve van de verhaallijn gaat het er flitsend aan toe, en dat gaat wel eens ten koste van het gebruiksgemak. Maar dat zeg ik alleen maar omdat een mens toch iets te kankeren moet hebben. Het geheel is uitermate praktisch georiënteerd en biedt middels pdf-files de mogelijkheid planconcepten uit te printen en na te gaan welk concept het best bij een woning past. En dan noem ik maar wat, want er is nog veel meer. Dus geen gezeur: met of zonder CD-rom haal je met dit werk een uniek werkstuk in huis.

SURF OOK EVEN NAAR

VLEERMUIZEN EN HEAVY-METAL

pdf-file met de resultaten van een onderzoek naar zware metalen in de beenderen, haren en organen van vleermuizen (2000 - scriptie universiteit Göttingen/Duitsland).
<http://webdoc.sub.gwdg.de/diss/2001/hartmann/hartmann.pdf>

NET GEHOORD

Een uitgebreide lijst van sonar-URL's van zeezoogdieren en vleermuizen (klik op de rubriek 'SONAR')
<http://www.ecgcorp.com/velav/index.html>

VLEERMUIZEN IN ROK

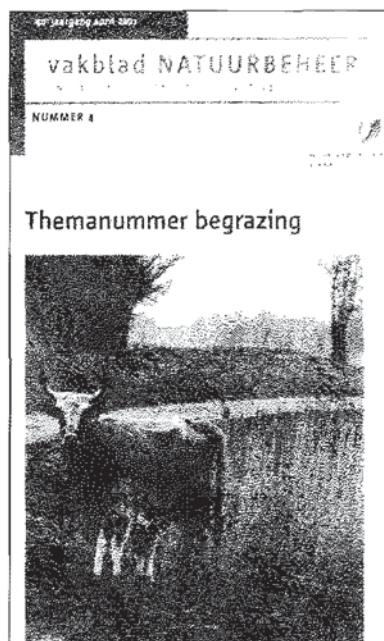
volume 5 van 'Scottish bats' een elektronische uitgave met artikels over vleermuizen die de informatie over vleermuizen in Schotland toegankelijk wil maken.
<http://www.scotbats.org.uk/>

Dirk Criel

BESPREKING

Themanummer begrazing

Vakblad Natuurbeheer, jaargang 40 nr. 4

Begrazing komt in Nederland steeds meer voor als beheersmaatregel in natuurterreinen. Grazers ziet men in het beheer en de natuurontwikkeling als een goed middel om de natuurlijke processen in gang te zetten of om een structuurrijke vegetatie te bereiken. Vaak wordt gekozen voor min of meer gedomesticeerde grazers, zoals Koniks, Schotse Hooglanders, Galloways en Heckrunderen. De keuze voor een soort vindt in het algemeen plaats op grond van de effecten die het graasgedrag van die bepaalde soort heeft op de vegetatiestructuur. De meeste grazers worden ook beschouwd als 'gehouden vee', zijn geregistreerd en geormerkt. Voor het niet-gehouden vee zijn nu richtlijnen ontwikkeld hoe om te gaan met de risico's van dierziekten een dergelijke. Langzamerhand groeit de acceptatie van een meer natuurlijk beheer. Interessant is, dat nu ook

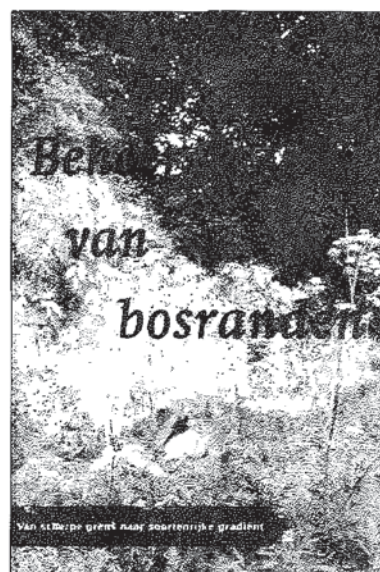
onderzoekers die naar natuurbeheer kijken vanuit de processen in de vegetatie, het belang van een meer natuurlijker situatie met fluctuaties in populatiedichtheid zijn gaan benadrukken (openingsartikel van Siebel & Piek). Dat maakt dit nummer ook interessant voor geïnteresseerden in wilde dieren.

Het vakblad Natuurbeheer is gratis verkrijgbaar bij het Expertisecentrum LNV, Postbus 30, 6700 AA Wageningen, tel. 0317 474 801.

*Marijke Drees, Brinklaan 9,
9722 BA Groningen*

Bosranden

Bij de KNNV is recent de tweede druk verschenen van het boek "Beheer van bosranden: van scherpe grens naar soortenrijke gradiënt". Bij het woord bosrand zullen Zoogdierlezers meteen aan de hazelmuis denken, maar ook voor andere fauna is bosranden belangrijk. Voor bewoners van bos en open veld kan de bosrand een strook zijn aan de grens van het leefgebied met extra mogelijkheden zijn: zo kunnen vogels van het open veld nestelen in de struwelen aan de bosrand, terwijl de bosrand voor grazers in schrale tijden een aanvulling is op het eenzijdige grasdieet. Er is veel voor te zeggen om bosranden natuurlijk te maken, dat wil zeggen breed, met een geleidelijke overgang van bomen, via struiken naar kruiden. Op die manier kan men maximale mogelijkheden voor flora en fauna bieden. Met dit boek

willen de auteurs de theoretische kennis over bosranden omzetten in een handleiding voor beheerders.

Het leeuwendeel van het boek wordt dan ook gevormd door de hoofdstukken "Ontwerp, aanleg en beheer" en "Beheer bosranden". Bij ontwerp en aanleg van bosranden kan met van twee principes uitgaan: spontane ontwikkeling en aanleg. Bij spontane ontwikkeling laat men de bosrand met rust, zodat deze zich ontwikkelt tot 'rafelige', natuurlijke bosrand. Bij deze aanpak blijft de relatie tussen plantengroei en milieu bewaard. Bij verstoorde hydrologie of bodem kan men beter kiezen voor aanleg van een rafelige structuur, waarbij soorten worden aangeplant. Er zijn een aantal methoden om bosranden te beheren zoals nietsdoen, regelmatig afzetten of selectief kappen. Opvallend daarbij is dat een van de meest populaire en moderne beheersvormen, begrazing, een averechts effect kan hebben op de ontwikkeling van natuurlijke bosrandstructuren. Vaak wordt een graasdruk gekozen die in de open delen van de terreinen veel variatie in structuur veroorzaakt. Voor bosranden is deze graasdruk dan echter zo hoog, dat nieuwe soorten zich nauwelijks kunnen vestigen en gewenste vegetatieontwikkelingen uitblijven. In het hoofd-

stuk Beheer bosranden wordt per bostype worden specifieke beheersadviezen gegeven. Dit gebeurt op zeer inzichtelijke wijze met behulp van een schematische tekening van de bosrand, met daarin gezet de typische vegetatie, met daarbij het maai-, kap- of begrazingsbeheer. Daarnaast worden de te verwachten fauna en de ecologie van het bosrandtype gegeven. Dit praktische, zeer volledige boek is wéér een fraai KNNV-uitgave. Het zou bij iedereen, die tijdens hobby of werk te maken krijgt met grenzen tussen open veld en bosrand, in de kast moeten staan. Het boek Beheer van bosranden is te bestellen bij de KNNV-uitgeverij, ISBN 90 5011 130 0

Jasja Dekker, Droevendaalsesteeg 35, 6708 PB Wageningen

Beheer van bosranden. Van scherpe grens naar soortenrijke gradiënt. A.H.F. Stortendelder, K.W. van Dort, J.H.J. Schaminée & N.A.C. Smits. KNNV Uitgeverij, Utrecht.

Het Eilandkonijn

Het Eilandkonijn is niet een nieuw ontdekte soort, maar het 'gewone' wilde konijn zoals dat voorkomt op het eiland Terschelling. Konijnen zijn daar van oudsher van belang geweest als voedsel en voor het bont. In een liefdevol verzorgd boek doet Piet Lautenbach verslag van de geschiedenis van konijn en eiland. Daarmee krijgen we tevens een stuk maatschappijgeschiedenis mee. Gewijzigde machtsverhoudingen in de maatschappij vinden hun neerslag in de vraag wie het konijn mag bejagen. Voortdurend zijn er spanningen tussen de noodzaak om de stand laag te houden ter bestrijding van de verstuingen en de wens van de eilanders om voldoende konijnen te kunnen vangen. Het eerste gedeelte van het boek is een goede beschrijving van de biologie en

levenswijze van het konijn. Leuk is de aandacht voor moderne inzichten in de relatie tussen het konijn en de duinen waarin hij leeft. Een positieve benadering blijkt al uit de titel van het hoofdstuk "Het konijn als duinbeheerder". Naast informatie over het voedsel en de vijanden geeft het informatie over de ziekten die waarschijnlijk de belangrijkste oorzaak zijn dat er zoveel minder konijnen zijn dan 'vroeger'. Door de vlotte schrijfstijl is het een gemakkelijk leesbaar boek geworden: "Konijnen hebben een hekel aan voortdurende nattigheid" Af en toe is de schrijver iets te enthousiast over de goede aanpassing van het konijn aan het duin, en draait oorzaak en gevolg om: "Om de snijranden in toom te houden, en de vegetatie onder de knie, eet een konijn meer dan nodig is om van te leven. Gelukkig heeft het dier er wat op gevonden om niet te barsten van al dat voedsel. Hij gaat er gewoon heel inefficiënt mee om." In het tweede deel wordt voor-

al ingegaan op de geschiedenis van de konijnenvangst op Terschelling en de huidige organisatie ervan. Interessant was de situatie op de Boschplaat na 1945 toen een combinatie van eilanders vergunning had om er te jagen zonder geweer. Af en toe zijn door hen tamme konijnen uitgezet ter versterking van de populatie. Daar zijn de tamme kenmerken langzamerhand weer verdwenen. 'Het Eilandkonijn' vult een leemte in de Nederlandse literatuur: het boek zou bijvoorbeeld ook gebruikt kunnen worden door scholieren voor het maken van werkstukken. Zoals de omslag al doet verwachten, is het geïllustreerd met tekeningen en veel mooie foto's.

Marijke Drees, Brinklaan 9, 9722 BA Groningen

Piet Lautenbach, 2001. Het Eilandkonijn. Uitgeverij Van Gorcum. ISBN 9023237498. E. 15,90 in de gewone boekhandel buiten Terschelling.

Ecologische effecten bestemmingsplan Birkhoven-Noord

De Gemeente Amersfoort heeft een bestemmingsplan ontwikkeld voor het gebied Birkenhoven-Noord, gelegen ten Westen van de stad en heeft opdracht gegeven om te onderzoeken welke gevolgen uitvoering van dit plan heeft voor de vleermuizen die daar voorkomen en hoe het zit met de Europese en nationale regelgeving ten aanzien van die gevolgen. Gekeken is naar de effecten van verstoring die in het kader van die plannen zullen kunnen optreden, zoals het 'beheer' van het gebied door kap en aanplant van bomen, door het aanbrengen van straatverlichting, door geluid van bouwactiviteiten en verkeer. Deze te verwachten effecten zijn gerubriceerd in een aantal categorieën: foudragegebieden, zomerverblijfplaatsen (waaronder kraamverblijven), paarverblijven, winterverblijven, winterslaap, echo-locatie en balts en werden getoetst aan de bepalingen in EU-Habitatrichtlijn (1992), de Nederlandse Natuurbeschermingswet (1968; de nieuwe wet van 1998 is nog niet van kracht), de Conventie van Bonn en de Conventie van Bern. Geen van deze documenten wordt, overigens, in de literatuurlijst genoemd. De auteurs benadrukken dat de inschattingen van het rapport over de invloed van geluid en licht niet zijn gebaseerd op eigen onderzoek, maar vooral op de algemene kennis van de oecologie en het gedrag van vleermuizen, die berust op jarenlange ervaring en gegevens uit de literatuur. Maar, er is niet veel kennis voorhanden over bijvoorbeeld de effecten van verstoringen door geluid op het gedrag en de biologie van vleermuizen, zoals de

balts, het fourageren, en het overwinteren. De conclusies zijn nogal vaag: als de bomen die nu geschikt zijn als vleermuisverblijfplaats in stand worden gehouden totdat hun functie wordt overgenomen door een nieuwe aanplant (sic!) zal de uitvoering van het bestemmingsplan voor vleermuizen positief uitwerken; als de dichtheid van lantaarnpalen zo laag mogelijk wordt gehouden zal hun invloed beperkt zijn; als er voldoende donkere plekken zullen overblijven zullen de lichtschuwe vleermuissoorten er baat bij hebben. In het midden wordt gelaten hoe lang het duurt voor de nieuwe aanplant vleermuisverblijfplaatsen zal opleveren. Evenmin wordt aangegeven wat een 'zo laag mogelijke dichtheid' van lantaarnpalen is en wanneer er sprake is van 'voldoende' donkere plekken. Er wordt, zonder uitleg, gesteld dat in extensief be-heerd bos eerder holle bomen verschijnen dan in intensief beheerd bos. Beleidsmakers zullen met deze conclusies niet zonder meer uit de voeten kunnen. Overigens doet het verwijzen naar Limpens et al. (1997) voor gegevens over de dwergvleermuis en de laatvlieger tekort aan de auteur van de betreffende hoofdstukken: Kees Kapteyn. Wat er over vleermuizen aan de orde komt is voor vleermuiskeners niets nieuws en de conclusies zijn voor hen geen verrassing. Het rapport is vooral geschreven voor beleidsmakers van de gemeente, die geen verstand hebben van vleermuizen en van de wettelijke regelingen ook niet veel weten. Op die wettelijke regelingen wordt dan ook uitvoerig ingegaan. Ondanks de wijdlopijge stijl en de onnodige herhalingen kan het rapport beleidsmakers helpen bij het nemen van beslissingen die voor vleermuizen gunstig zijn. Het rapport is te bestellen bij Alterra, Research

Instituut voor de Groene Ruimte, o.v.v. Alterra-rapport 339.

*Wim Bongers, Ceresstraat 15,
6706 AL Wageningen*

G.J.H. Kooistra, B. Verboom & J. Dirksen, 2001. Ecologische effecten bestemmingsplan Birkhoven-Noord. Beschrijving van de ecologische gevolgen voor vleermuizen en een toets van deze effecten aan de EU-Habitatrichtlijn en Natuurbeschermingswet. Wageningen, Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte.

Invasive plants and animals: Is there a way out?

Het verslag van een conferentie in 2000 over exoten, in Benin, de Galapagos, Verenigde Staten en Nederland. Met een aantal interessante overzicht-artikelen over situaties waarin een exoot 'agressief' wordt. Voor de Nederlandse zoogdieren springen twee 'zaken' er uit: de introductie van de grijze eekhoorn in Italië en de muskusrat in Nederland. We moeten er van uitgaan dat deze laatste zich inmiddels gesettled heeft. Een nieuwe visie op beheer wordt in het verslag node gemist. Wat de grijze eekhoorn betreft, zijn de waarschuwingen voor het tijdig signaleren en aanpakken van problemen zeker nuttig.

*Marijke Drees, Brinklaan 9,
9722 BA Groningen*

W.Bergmans & E.Blom (eds.), 2001. Invasive plants and animals: Is there a way out? Publ. The Neth.Committee for the IUCN. ISBN 90-75909-08-x

VERENIGINGS NIEUWS

Lidmaatschap voor het leven

Op de Algemene Ledenvergadering van 8 april 2000 is het voorstel voor een lidmaatschap voor het leven goedgekeurd. Door een eenmalige storting van € 680,67 kunt u lid voor het leven worden. Leden die al 10 of meer jaar lid zijn kunnen een korting krijgen. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met het bureau van de VZZ. Het geld komt ten goede van het Zoogdierfonds.

Digitale Index Zoogdier

Op de web site van de VZZ (www.vzz.nl) staat een index met artikelen die de afgelopen 10 jaar in Zoogdier stonden. Het is een PDF-bestand. U kunt hem ophalen en met het programma Adobe Acrobat Reader (gratis te verkrijgen bij www.adobe.nl) bekijken. Daarnaast is de index als een databestand beschikbaar (in Dbase, Excel of elk ander gewenst programma; helaas niet voor MacIntosh). In dit bestand staan niet alleen alle titels, maar ook sleutelwoorden uit de inhoud van de artikelen. Zo kunt u zoeken naar alle artikelen waar de veldmuis in voorkomt of die gaan over onderzoekstechnieken of wettelijke bescherming van zoogdieren. Bovendien zijn hierin de titels van jaargang 11 (2000) opgenomen. Dit databestand kunt u bestellen door € 5,45 over te maken naar rekeningnummer 203737 van de Postbank (Nederland) of naar rekeningnum-

mer 000-1486269-35 van de Postcheques/Bank van de Post (België), onder vermelding van 'Digitale Index Zoogdier'.

Zoogdierfonds

Behalve door lid te worden, kunt u de VZZ ook steunen door een gift ten bate van het Zoogdierfonds te doen. Uw gift kunt u storten op rekeningnummer 203737 van de Postbank (Nederland) of op rekeningnummer 000-1486269-35 van de Postcheques/Bank van de Post (België), onder vermelding van 'Zoogdierfonds'. Giften tot 3.668 Euro per 2 jaar per persoon zijn voor de VZZ vrij van schenkingsrecht (belastingafdracht).

Jubileum

In 2002 viert de VZZ haar 50-jarig jubileum. Een goede reden om uw kennissen een goed nieuwjaar met een *zoogdierkaart* te wensen. Voor € 6,81 kunt u een set van 14 kaarten, met afbeeldingen van

otter, hazelmuis, bever, vale vleermuis en andere soorten van de Rode lijst, bestellen. Maak daarvoor € 6,81, plus € 1,27 voor de verzendkosten, over naar rekening 203737 van de Postbank (Nederland) of rekening 000-1486269-35 van de Postcheques (België), onder vermelding van '1 set wenskaarten'. Na ontvangst van de betaling krijgt u de artikelen thuis gestuurd.

Op dit moment is het Team 50 begonnen aan de organisatie van enkele activiteiten ter gelegenheid van het jubileum. Op het programma staan in ieder geval de viering van de verjaardag (waarschijnlijk in mei), een braakbalpluismanifestatie (vooral voor jeugd) en een symposium over knaagdieren (in Antwerpen).

Lutra vernieuwd!

Lutra heeft een nieuw jasje. Voor wie het nog niet gezien heeft: de kافت van Lutra is zowel qua ontwerp als kleur ingrijpend veranderd. Van blauw naar okergeel. En niet langer het VZZ-logo centraal maar een aansprekende, per nummer wisselende foto van een zoogdier. Maar ook het binnenwerk van Lutra is vernieuwd. Een ander lettertype, een nieuwe vormgeving van

titels en paragraafkopjes, een andere indeling van de tekst over de pagina's, een gewijzigde notatie van referenties, een herzien colofon en natuurlijk geactualiseerde aanwijzingen voor auteurs. Bijna teveel om op te noemen. Zonder twijfel een behoorlijke metamorfose. Met de nadrukkelijke wens om de leesbaarheid van het tijdschrift te bevorderen en zodoende de aantrekkelijkheid van Lutra te vergroten voor zowel de lezers als (potentiële) auteurs.

Maar er is meer veranderd. Vanaf nu publiceert Lutra bij voorkeur in het Engels, maar schrik niet: het publiceren van Nederlandse artikelen in Lutra blijft daarnaast óók mogelijk. Achterliggend argument is de wens van het VZZ-Bestuur én van de beide redacties om de twee tijdschriften ieder een duidelijke 'eigen plek' te geven binnen de VZZ: Zoogdier als verenigingstijdschrift en Lutra als wetenschappelijk tijdschrift.

En is er nog meer veranderd? Jazeker. Naast uitgebreide artikelen over wetenschappelijk onderzoek aan zoogdieren is het voortaan mogelijk om korte berichten te publiceren. Bijvoorbeeld over een bijzondere vondst met wetenschappelijke betekenis, een innovatieve onderzoekstechniek of een verbeterde analysemethode. Randvoorwaarde is dat de bijdragen op een wetenschappelijke manier zijn uitgewerkt. Tevens is de waarde van het materiaal voor het wetenschappelijk lezerspubliek een belangrijk beoordelingscriterium.

Daarnaast is er plaats voor boekbesprekingen en publicatielijsten. Maar ook andere bijdragen kunnen in de toekomst worden opgenomen, zoals aankondigingen van congressen en symposia, reviews of artikelen die meer het karakter van een opinie hebben. Mogelijkheden genoeg dus. En aanvullende ideeën zijn altijd welkom. Wij hopen dat hiermee Lutra

steeds vaker als medium wordt gekozen om onderzoeksresultaten te communiceren. We zien uit naar jullie manuscripten!

De Lutra-redactie

Edelhert, wild

zwijn en damhert op de zwarte lijst

Op 1 april 2002 zal de Flora- en faunawet in werking treden. Bij die wet horen een aantal Besluiten en Regelingen. In december is de Regeling beheer en schadebestrijding dieren gepubliceerd. In deze regeling staat de lijst van soorten waarvan Gedeputeerde Staten van provincies kunnen bepalen dat de stand moet worden beperkt. Zij kunnen zelfs, zoals bij de muskusrat, de bestrijding actief te hand nemen ongeacht de mening van de grondeigenaar. Op deze lijst staan een aantal exoten, zoals muskusrat, beverrat, muntjak en marterhond. Maar tot onze verbazing staan ook ree, edelhert, damhert en wild zwijn op de lijst. De drie laatstgenoemde soorten staan nota bene ook op de Rode Lijst van inheemse zoogdieren! Ze staan daarop omdat er maar enkele populaties in Nederland voorkomen. Daarom zijn natuurbeschermers (en provincies) juist bezig om plannen te maken om het leefgebied voor vooral het edelhert te vergroten.

Op advies van de werkgroep zoogdierbescherming heeft de VZZ daarom protest aangetekend tegen de plaatsing van de hoefdieren op deze lijst.

Werkgroep zoogdierbescherming

Werkgroep Boommarter Nederland

Wij houden ons bezig met een mysterieus, zeldzaam en voor Nederlandse begrippen behoorlijk groot roofdier: de boommarter. Waarom zeldzaam - welke zijn de criteria die de boommarter aanlegt om zich in een bepaald bosgebied te vestigen?

Dat er betreffende deze teruggetrokken levende boommarters héél wat uit te vorsen valt, moge blijken uit het dikke speciale nummer van Lutra (43-1, 2000) dat geheel aan dit dier is gewijd.

In 2002 zal er weer een uitgave komen van "Marterpassen", teneinde diverse waarnemingen wereldkundig te kunnen maken en de Nederlandse stand van zaken samen te vatten.

De WBN is een genootschapje met een losse samenhang. Om de boommarter te kunnen bestuderen moet je toestemming hebben van de beheerder van een bosgebied, en het moet een nogal groot gebied zijn, want in kleine bosjes vind je ze niet. Iemand die er echt mee bezig is besteedt er veel tijd aan! Die neemt ook zeker niet zomaar jan en alleman mee. De leden van de WBN wisselen graag gegevens uit, juist omdat de dieren je steeds weer voor raadsels zetten. Maar de studie van boommarters is niet iets dat je even doet en vergt inzet en toewijding.

Helaas zijn er hier en daar aanzienlijke stukken bos waarvoor we nog geen vrijwilliger hebben kunnen vinden; die liggen er ononderzocht bij.

De WBN heeft in 1996 en 1999 themadagen georganiseerd waarbij de boommarter centraal stond. Tweemaal 's jaars komen we bijeen en gaan we op excursie. In 2002 willen we met Pinksteren gaan onderzoeken of er in Gaasterland sporen van boommarters te vinden

zijn. Dat is nog helemaal geen gemakkelijke opgave. De bedoeling is om heel Gaasterland uit te kammen. Het helpt wel als je ervaring hebt en weet waar je op moet letten. De centrale probleemstelling van het onderzoek is steeds weer: hoeveel boommarters zitten er en wat bepaalt hun voorkomen (zou er bijvoorbeeld een tekort aan geschikte holle bomen zijn?). In enige grote terreinen ligt het binnen ons bereik om aan monitoring te doen en het aantal gevallen van voortplanting te vergelijken van jaar tot jaar.

Het grote ideaal is om ooit in de gebieden waar boommarters regelmatig voorkomen alle bosgebieden te inventariseren: op de Utrechtse Heuvelrug, op de

Veluwe en in delen van Drenthe en oostelijk Friesland. Daarnaast worden er ook wel eens elders boommarters gesignaleerd. Die zijn het moeilijkste om vat op te krijgen, omdat zo een incidenteel geval van voortplanting je gauw ontgaat. Op uitsterven staat de boommarter niet. Maar met name het grote aantal slachtoffers in het verkeer maakt, dat het vermogen om zich te herstellen na achteruitgang tegenwoordig gering is.

Henri Wijsman, voorzitter WBN

Vleermuiswinter verblijf Den Helder

De winter is voorbij en de eerste vleermuizen ontwaken uit hun winterslaap om zich voor te bereiden op het werpen en grootbrengen van jongen. Eén van de plaatsen waar zij hun winterslaap hebben doorgebracht is een bunkercomplex in de gemeente Den Helder. De eigenaar van dit complex wil deze slopen de vrijkomende grond gebruiken voor de bol-lenteelt. Dit zou betekenen dat een van de weinige winterverblijfsplaatsen van watervleermuizen en gewone grootoorvleermuizen in de kop van Noord-Holland verdwijnt. De VZZ heeft hiertegen, via haar lid Jan Boshamer, bezwaar aangekend.

Dit heeft al een beetje succes gehad. In de sloopvergunning die de gemeente Den Helder heeft afgegeven staat dat de eigenaar eerst een ontheffing inzake de natuurbeschermingswet moet hebben, alvorens tot sloop over te kunnen gaan. Eén van de eisen die aan de verlening van die ontheffing gesteld wordt is dat het verlies van de bestaande winterverblijfsplaats gecompenseerd wordt door een nieuwe winterverblijfsplaats. Hopelijk ziet de eigenaar van

de sloop af. Mocht dit niet het geval zijn, dan zal de VZZ er naar streven de schade voor de vleermuizen zo laag mogelijk te houden.

Dennis Wansink

Zwartboek Vleermuizen

Elk jaar weer komen het bestuur van de VLEN een aantal gevallen ter ore waarbij vleermuizen in het gedrang zijn gekomen. Het kan hierbij gaan om spouwmuren die worden dichtgestopt, vleermuizen die tijdens sloopactiviteiten vrij komen en die ergens moeten worden ondergebracht, vleermuisbomen die worden omgezaagd, winteronderkomens van vleermuizen die gedurende de winter een onderhoudsbeurt krijgen, winterverblijven die ontoegankelijk worden gemaakt, vleermuizen die uit de spouw worden gehaald om te worden verplaatst.

Om zicht te krijgen op de omvang van dit probleem heeft het VLEN-bestuur besloten tot het opstellen van een zwartboek voor vleermuizen.

Hierin zullen de zaken die zich in Nederland vanaf 2001 voor hebben gedaan worden geregistreerd. Alle gevallen kunnen jullie aanmelden, het liefst via e-mail naar AHAARS-MA@DDS.NL vermeld hierbij naast je naam, adres, plaats en telefoonnummer ook wat er zich heeft voorgedaan en wat er tegen is ondernomen. Verder vermelden op welke datum zich een en ander heeft voorgedaan. Een en ander kan ook worden opgestuurd naar A.J. Haarsma, Doelengracht 11, 2311 VM te Leiden.

*Anne Jifke Haarsma
Secretaris van de VLEN*

Bat Echolocation Symposium and Tutorial

Austin, Texas
Hyatt Regency Hotel, Town Lake,
15-17 April 2002

Een symposium, waarin meer dan 20 echolocatie-specialisten uit de hele wereld zullen spreken over detectoren, veldwerktechnieken, geluidsanalyse en vele andere zaken. Meer informatie op de symposium-website: <http://www.bat-con.org/home/echosym/index.html>

Hazelmuisen Conferentie Hongarije

26-29 Augustus 2002 in Szent István Universiteit, Gödöllő, Hongarije. Info: <http://www.fau.gau.hu/dep/zoo/eng/> of <http://fong.gau.hu/~tolgy/tolgy.htm> of bakobo@freemail.hu. Postadres: Szent István University, Dept. Zoology and Ecology, H-2103, Páter K.u.l., Gödöllő, Hongarije

ZWG Kamp Nijmegen 5 t/m 7 juli:

Het begin van deze zomer gaan we naar Nijmegen, in de bossen rond deze stad zullen we gaan vieren en ook een aantal vallen uitzetten. Dit om het determineren en hanteren van de verschillende zoogdieren goed onder de knie te krijgen en uiteraard om deze dieren goed te bekijken. Info: Machiel van Veen: 024-6770640 of info@zwgjn.nl.

ZOKA Vlaanderen 1 t/m 10 augustus:

De ZWG gaat dit keer niet naar oud vertrouwd Zuid-Limburg maar naar België. We zetten life traps uit om te

onderzoeken welke kleine zoogdieren er in het gebied voorkomen en dus zullen we weer dag en nacht actief zijn. Ook gaan we kijken welke bijzondere vleermuizen er rondvliegen en wie weet lopen we ook grotere zoogdieren tegen het lijf.

Info: Machiel van Veen:
024-6770640 of info@zwgjn.nl

Burikamp 27 t/m 29 september:

Als de zomer overgaat in de herfst begint het leven pas echt voor de edelherten op de veluwe. De paartijd breekt aan, en dat betekent: Buren! Om de vrouwtjes te imponeren burlen de edelherten nachten lang tegen elkaar op en raken daarbij soms zelfs met elkaar in gevecht. Zoals elk jaar wil de ZWG dit schouwspel niet missen! Info: Eva de Hullu:
024-3510666 of info@zwgjn.nl

Winkel

VZZ-Winkel Prijslijst (februari 2002)

	niet leden	leden	verzendkosten
	Euro	Euro	Euro
Veldgids Diersporen	27,20	24,03	4,53
Atlas v.d. Nederlandse zoogdieren	17,02	14,75	3,63
Zoogdieren van Overijssel	22,67	18,13	3,63
Belangrijke zoogdiergebieden in Nederland	11,34	9,08	2,72
Natuur op en rond het erf	3,40	2,27	1,27
Zoogdieren langs de waterkant, symposiumverslag	4,54	3,40	2,27
Zoogdieren en wetlands	3,40	2,27	1,27
Klachtenafhandeling beschermde zoogdieren	6,81	4,54	2,27
Rode lijst Nederlandse zoogdieren	3,40	2,27	2,27
Belgische wetgeving i.v.m. zoogdieren	2,27	1,13	1,13
Zoogdiermonitoring	4,54	3,63	2,27
Poster "Bedreigde diersoorten in NI en VI." (gevouwen)	2,27	1,13	0,91
Loepje	3,40	2,72	1,27
Ansichtkaarten (per stuk)	0,68	0,68	0,45
Ansichtkaarten (per set van 14 stuks)	6,81	6,81	1,27
Samenvattingen lezingen congres Groningen sept. 2000	6,81	3,40	1,13
The mammals of ARUBA	11,36	9,08	2,72
Zoekkaart muizenschedels in uilenbraakballen	2,27	2,27	0,91
Rapporten Veldwerkgroep VZZ alle rapporten (prijs per stuk)	4,54	3,63	1,82
Tijdschriften			
Lutra (nummers van afgelopen 2 jaar)	9,08	6,81	2,27
Lutra (alleen nummers ouder dan 2 jaar)	4,54	2,27	2,27
Lutra themanummer Egels	9,08	7,94	2,27
Zoogdier (nummers van afgelopen 2 jaar)	3,63	n.v.t.	1,27
Zoogdier (alleen nummers ouder dan 2 jaar)	1,13	n.v.t.	1,27
Zoogdier (Digitale Index in DBase, Excel of ander format)	4,54	4,54	0,91
Index literatuur 1959-1998	7,03	7,03	0,91
VLEN-Nieuwsbrief	0,68	0,68	1,13

Uit het bestuur

Het is zover! De VZZ is jarig! De vereniging bestaat 50 jaar. Om precies te zijn 17 mei is de verjaardag. Komt er één groot feest? Nee, er komt een aantal feestelijke activiteiten onder het motto ZOOGDIEREN GEEF ZE DE RUIMTE. Sommige activiteiten zijn al georganiseerd en andere staan in de steigers, dus het hele programma kan nog niet worden gepresenteerd. Maar een tip van de sluier kan wel worden opgelicht. Een geweldige krachtinspanning van de eindredactie heeft er toe geleid dat het, als extra nummer van Lutra te verschijnen Jubileumboek, naar de drukker kan. Het is een bijzonder boek geworden dat de geschiedenis van onze vereniging (met een blik op de toekomst), de zoogdierbescherming en de zoogdierkunde in Nederland en België bevat. Een nog niet eerder geschreven stukje geschiedenis rond onze eigen inheemse fauna!

Verder wordt er samen met Belgische onderzoekers gewerkt aan een tweedaagse bijeenkomst over knaagdieren in Antwerpen met als ingrediënten: voordrachten, workshops rond technieken en een excursie. Twee van onze werkgroepen zijn erbij betrokken. Aan een Nationale Pluisweek en een heel bijzondere lezingendag wordt gewerkt. Verschillende andere activiteiten zullen worden gehouden en gepresenteerd als onderdeel van ons verjaardagspartijtje dat het hele jaar duurt. Een eerste happening vindt plaats rond het onderwerp "overlast veroorzakende beschermde diersoorten" (zoogdieren in huis), dat met name door de VZZ op de agenda van het beleid is gekomen.

Iets anders is dat de VZZ dit jaar samen met de andere PGO's (Particulier Gegevensverzamelende Organisaties, verenigd in de VOFF (Vereniging Onderzoek Flora en Fauna) een convenant zal ondertekenen met het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij om het opgerichte "Natuurloket" goed te laten functioneren. Het doel van dit Natuurloket is om iedereen die iets in het landschap wil doen en die rekening moet houden met beschermde soorten, te informeren welke soorten dit zijn, hoe ze beschermd zijn en waar ze voorkomen. Hoewel het loket in december 2001 formeel is opgericht is er nog niet zoveel meer dan een website (www.natuurloket.nl). De voorwaarden waaronder verspreidingsgegevens voor het Natuurloket beschikbaar worden gesteld zijn nog in discussie, ook binnen de VZZ.

Het wordt weer een boeiend en feestelijk jaar!

Namens het Bestuur, Rob van Apeldoorn

Adressen

VZZ-Bureau en ledenadministratie:

Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem. Tel. 026-3705318, fax 026-3704038. E-mail: zoogdier@vzz.nl
Website www.vzz.nl

Veldwerkgroep Nederland:

Eric Thomassen, Middelstegegracht 28, 2312 TX Leiden, 071-5127761

Materiaaldepot Veldwerkgroep:

Menno Haakma, mshaakma@hetnet.nl

Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN-VZZ):

Rudy van der Kuil, Lutherse Burgwal 24, 2512 CB Den Haag, 070-3652811

Informatiepunt Zeezoogdieren:

Marjan Addink, Naturalis, Postbus 9517, 2300 RA Leiden

Boommarterwerkgroep Nederland:

Ben van den Horn, Celsiusstraat 4, 3817 XG tel. 033-462 5970 e-mail: belise@freeler.nl

Beverwerkgroep:

Maja Roodbergen, Droevendaalsesteeg 33, 6708 PB Wageningen

Zoogdierwerkgroep Overijssel:

Nico Driessen, p/c Natuur & Milieu Overijssel, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, 038-4217166. e-mail: driessen@natuurmilieu.nl

Medewerker Zoogdier in België:

Dirk Criel, Zottegemstraat 2, 9688 Maarkedal, 055-456610

Aanwijzingen voor auteurs

Artikelen dienen populair wetenschappelijk van aard te zijn en niet elders gepubliceerd. De voorkeur gaat uit naar stukken over de (in het wild levende) zoogdieren van de Benelux. Ook korte mededelingen en bijzondere waarnemingen zijn welkom. Tekst zonder opmaak (geen vette koppen etc.) aanleveren op diskette of per e-mail (redactie.zoogdier@vzz.nl). Zorg voor ruim illustratie-materiaal, maar stuur deze niet gelijk mee; gescande foto's en dia's moeten een resolutie hebben van minstens 600 dpi om in de gedrukte tekst hun kwaliteit te behouden. In geval er copyright op de illustraties berust moet de auteur toestemming hebben voor het gebruik ervan. Beperk het aantal literatuurverwijzingen tot enkele essentiële. Per artikel kan van slechts één auteur het adres vermeld worden, van de overigen alleen de naam. Met vragen over inhoud en/of vorm kunt u altijd contact opnemen met de redactie (voor adressen zie colofon).

Sluitingsdata

Artikelen, waarnemingen en korte berichten zijn erg welkom op het redactie-adres, zie boven.

Sluitingsdata zijn:

nummer 2: 10 april 2002

nummer 3: 10 juli 2002

nummer 4: 10 oktober 2002

Algemene Leden

Vergadering 20 april 2002

Locatie: Zalencentrum De Coehoorn, Coehoornstraat 17, 6811 LA Arnhem, Tel. +31 (0)26 4433401.

Ontvangst: 09.30 uur.

Vulstof

Hoe vul je een tijdschrift. Sommigen onderzoeken eerst iets en anderen schrijven gewoon iets. Beide levert artikeltjes op, artikeltjes voor bijvoorbeeld Zoogdier. Bij elk artikeltje horen her en der referenties. Soms gaat dat niet, bijvoorbeeld als je iets zelf in de natuur hebt waargenomen of als je het zelf hebt verzonnen. Conclusie: eigen waarnemingen en fantasie liggen dicht bij elkaar. Toegegeven als ik veel waarnemingen doe, kan ik deze statistisch bewerken en daardoor krijgt het een schijn van werkelijkheid. Maar neem een notoire fantist, wellicht verzint hij zovaak dat het statistisch betrouwbaar wordt. Statistiek en fantasie... de lezer selecteert.

Neem nou mijzelf: als ik voor Zoogdier schrijf, verzin ik maar wat. Ik dacht dat ik er het monopoly op had. Maar wat blijkt, vrije marktwerking doet zijn intrede en ook andere auteurs doen hun best er iets fraais van te maken. De GSM blijkt niet om te telefoneren, maar staat voor een Groninger Steenmarter Motel. Plankjes zagen, kastje timmeren en verhaaltje bakken. Dit is nog te verkopen (er staat een prijs bij, niet de eerste, maar in euro's). Doordachter wordt het wanneer je er vooraf enkele nachten waarnemen aan weet te knopen. "Zwart en slim in het riet": mooi gevonden toch! Het verhaal plaatst zich in de historie, het moet uit de sinterklaastijd van de vorige eeuw komen: een zwarte piet onder de dwergmuizen en afgebeten muizenkoppen als pepernoten. Kom, kom zelf heb ik eens vier kippeneieren in een longworthval gevangen. Er zijn getuigen!!

Verzinnen met open ogen heet "waarnemen". Je ziet iets, schrijft het op en vult de bladzijde met tekst. Vul de zinnen. Dadelijk vang ik nutria's en lopen de boommarters over mijn papier. Snel vul ik het einde van mijn verhaaltje.

RA

Zoogdier is het meest informatieve zoogdierenblad in de Benelux en verschijnt elk kwartaal.

Wie zich voor 1 mei 2002 opgeeft, wordt lid van de VZZ inclusief Zoogdier, of inclusief Zoogdier en Lutra voor respectievelijk € 15,00 en € 25,00 per jaar.

Dus schrijf naar de VZZ, Oude Kraan 8, 6811 LJ te Arnhem of naar zoogdier@vzz.nl, of bel naar +31 (0)26 3705318.

Vermeld duidelijk dat u het abonnement per 1 mei 2002 wilt laten ingaan.

